

„GENIUL” LA EMINESCU ȘI „GENIUL” LUI EMINESCU. PROBLEMĂ COSMOLOGICĂ ȘI AFACERE NAȚIONAL(IST)Ă (I)

Teodora DUMITRU

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române
G. Călinescu Institute of Literary History and Theory of the Romanian Academy
E-mail: teodorilianadumitru@gmail.com

THE GENIUS IN EMINESCU AND EMINESCU’S GENIUS: THE COSMOLOGIC PROBLEM
AND THE NATIONAL(IST) AFFAIR

Abstract: In this paper I investigate how the interpretation of the Romantic poet Mihai Eminescu’s work verifies the European transition from a rationalist conception of “genius” (according to which “genius” is a phenomenon subjected to the laws of nature/ society) to an irrationalist conception, where “genius” becomes a supernatural, miraculous or inexplicable phenomenon.

Keywords: genius, planet, nature’s laws, cosmology, thermodynamics, entropy, nationalism, communism, postcommunism, Eminescu, romanticism, Schopenhauer, C. Dobrogeanu-Gherea, Titu Maiorescu, E. Lovinescu, G. Călinescu.

Citation suggestion: Dumitru, Teodora. „Geniul” la Eminescu și „geniul” lui Eminescu. Problemă cosmologică și afacere național(ist)ă (I). *Transilvania*, no. 5 (2022): 30-45.
<https://doi.org/10.51391/trva.2022.05.05>.



În acest studiu investighez modul în care interpretarea operei și a personalității romanticului Mihai Eminescu verifică tranziția europeană de la o concepție raționalistă asupra „geniului”, conform căreia „geniul” reprezintă un fenomen supus legilor naturii/ societății, la o concepție iraționalistă, unde geniul devine un fenomen supranatural, transcendent, miraculos sau inexplicabil în ordinea naturii, așa cum am documentat acest parcurs în articolul „Geniul ca fenomen în ordinea naturii vs. geniul ca miracol”. În articolul menționat am arătat că în secolul XIX a avut loc o schimbare semnificativă în reprezentarea conceptului de „geniu”, care s-a deplasat de la o accepție raționalistă, de includere a „geniului” sub jurisdicția legilor naturii, spre o accepție iraționalistă, pentru care „geniul” se situează dincolo de natural, într-o ordine a miracolului, a transcendentului etc.

Această resemantizare a ideii de „geniu”, experimentată în filozofia, teoria și critica literară europeană de-a lungul secolului XIX, e foarte bine conservată în spațiul românesc în literatura lui Mihai Eminescu și în metaliteratura - critica, istoria, teoria literară - care îl privește. Astfel, dacă autorul Eminescu este, în scrierile sale din deceniile 1870-1880,

mai curând raționalist în modul în care prelucrează tema „geniului”, personalitatea istorică Eminescu ajunge, în debutul secolului XX, să fie receptată și instrumentată de critica literară românească și de varii exegeți de ocazie mai curând în sens iraționalist. Respectiv ca un „geniu”-„miracol”, a cărui apariție în cultura română ar fi *inexplicabilă*, nesustținută de baza materială și de nivelul ideatic al predecesorilor și al contemporanilor, și ale cărui merite s-ar fi vădit, în plus, nu doar în sfera creației literare, ci și în cea a științelor reale, printr-o presupusă capacitate de a „anticipa” descoperiri epocale petrecute în postumitatea sa. Tema „geniului”-la-Eminescu a fost, așadar, de la un punct, tot mai decis concurată și, eventual, dominată, din primii ani ai secolului XX, de tema „geniului”-Eminescu sau a „geniului” lui Eminescu. Voi discuta pe rând aceste abordări, împreună cu consecințele lor.

„Geniul” la Eminescu

Eminescologia românească a tratat încă din secolul XIX atât despre modul cum apare toposul „geniului” în literatura lui Eminescu, respectiv despre o anume tipologie preferată de

acest autor, cât și despre faptul că Eminescu însuși ar fi fost un „geniu”, trebuind recunoscut și exploatat ca atare.

Încep prin a discuta, în cele ce urmează, concepția lui Eminescu însuși asupra ideii de „geniu”, așa cum reiese din opera sa literară. O instrumentare a conceptului de „planetă” *qua* corp „rătăcitor”, nomad, și o potențială punere în relație a ideii de „geniu” cu aceea de corp astral se regăsește, în literatura română de la finele secolului XIX, la romanticul Eminescu în poemul *Luceafărul* (1883). În discursul Demiurgului, Terra e identificată drept „acel pământ rătăcitor” („...Spre-acel pământ rătăcitor. Și vezi ce te așteaptă”); chiar *Luceafărul* – personaj complex care însumează indici ai genialității și ai astralității (*Luceafărul* fiind, practic, numele popular al unei planete/ corp ceresc) – e descris la un moment dat prin adjectivul „rătăcitor”: „Părea un fulger ne-nterupt/ rătăcitor prin ele”². Imaginarul poetic eminescian se situează aici îndubitabil în descendența toposului herbarian „*Das Genie ist ein Planet*”, pe care l-am analizat în articolul „Geniul ca fenomen în ordinea naturii *vs.* geniul ca miracol”. Personajul-„geniu” din lirica lui Eminescu are, așadar, rădăcini rezolut scientiste: el derivă din acele soluții de căutare a unei explicații raționaliste, naturaliste, pentru fenomenul „genialității” pe care le alimentează tiparul cognitiv-epistemologic specific gândirii sistemice idealiste.

Eminescu recursese și în poeme anterioare *Luceafărului* la analogia cu origini raționaliste dintre „geniu” (și diferite ipostaze ale acestuia: „demon”, răzvrătit etc.) și o planetă sau un corp ceresc. În poemul *Un roman*, rămas în manuscris, dar datat cca 1873-1874, așadar scris în anii studiilor la Berlin, apare chiar imaginea rezolut schopenhaueriană a geniului-„cometă”: „Ș-acel comet puternic cu coama lui zburliță./ Ce exilat din ceruri e prin blestemul său./ Etern-anomalie în lumea liniștită./ Zburând cu-a lui durere adâncă, neghicită./ Acela să fiu eu!”³. „Cometul” este aici un prototip timpuriu al reprezentării „geniului” în opera eminesciană: un sinonim al răzvrătitului *par excellence*, fie în varianta astrală, celestă, anticipatoare a *Luceafărului* și a „demonilor” eminescieni, fie în varianta mundană, a revoltatului social. G. Călinescu citează versurile de mai sus în *Opera lui Mihai Eminescu*, dar sugerează că imaginarul „cometei” și eventuala pondere a acestuia în soluțiile prin care Eminescu alege să reprezinte „geniul” (sau să se reprezinte ca „geniu” prin *alter ego*-uri literare) îi vine acestuia din publicistica vremii: „Toma Nour, deținut în închisoarea de pe Neva, plănuiește să se spânzure cu razele lunii. *Dintr-un jurnal nemțesc* poetul scoate câteva rânduri în legătură cu cometa lui Encke [*subl. m., T.D.*]” etc.⁴ Cometa Encke e denumită astfel după numele astronomului german Johann Franz Encke, care i-a detectat periodicitatea, anunțând-o într-un articol din 1819. Totuși, cel mai probabil, nu dintr-un jurnal de astronomie sau de științe, fie și nemțesc, va fi preluat Eminescu (prin posibilul său *alter ego* Toma Nour) analogia dintre „cometă” și „geniu”, ci *direct de la Schopenhauer*. Așa cum am arătat în articolul „Geniul ca fenomen în ordinea naturii *vs.* geniul ca miracol”, toposul geniului-„cometă” este o construcție cu paternitate strict schopenhaueriană, devenită celebră, de altfel, în secolul XIX și recirculată sub diverse

formule similare, inclusiv în aceea de „geniu”-„meteor” sau „geniu”-„aerolit”, regăsite, de pildă, în spațiul francez.

Imaginea „geniului”-„comet” din poemul *Un roman* revine la Eminescu și în poemul *Codru și salon*, variantă ulterioară a primului. În plus față de *Un roman* și de poezii din aproximativ aceeași perioadă ca *Mortua est!*, „cometul” sau exilatul-din-ceruri creionat în *Codru și salon* își asumă și ipostaza „demonului”, a răzvrătitului contra unei ordini (mai mult sau mai puțin divine), aflat într-o *rătăcire* sau *cădere perpetuă* într-un *caos de-stelat*, lipsit de ordinea astrală indusă de gravitație (și întors, în schimb, la misterioase „vechi legi”):

„Și de-ai muri, iubito – căci contra morții n-are/ Nici Dumnezeu putere, aș stinge cu un gând/ Într-o grămadă naltă sistemele solare / Și chipul tău de marmur l-aș pune-n ăst/ mormânt.// Iar eu, eu singuratec în lumea cea pustie,/ În chaos fără stele și fără de nimic./ M-aș arunca - un demon - să cad o veșnicie./ De-a pururea și singur deșertul să-l despici.// Iar dacă liberate planetele cu-ncetul/ Ar reintra în viață în vechile lor legi./ Ființele lor nouă privesc-atunci cometul,/ Neliniștind cu zboru-i veciile întregi.// Fantasmă nesfârșită și totuși diafană,/ Din lume exilată neaflând limanul său./ Demon, gonit de-a pururi de ordinea tirană -/ Acela să fiu eu”⁵.

„Cometul” și „demonul” sunt ambii nelegiuiți fără scăpare, aparenti, temporari sau definitiv denigratori ai ordinii, fie ea „mecanica celestă” dictată de principiile newtoniene, fie ordinea divină.

Conceptul teologal de „demon” devine, așadar, în poezia lui Eminescu un omolog al conceptului astrofizic de „cometă”, dar și al conceptului sociopolitic de „revoluționar”. Toate sunt, de fapt, în literatura lui Eminescu, omoloage ale „geniului” oscilând - ca la Schopenhauer - între reprezentarea raționalistă a acestuia, ca fenomen natural, și reprezentarea iraționalistă, ca fenomen dincolo de legile fizicii/ naturii. Din unele perspective, pare că Eminescu chiar uită de originile raționaliste ale conceptului de „geniu” și înclină în favoarea accepției iraționaliste, câtă vreme „cometul”, „demonul”, „Luceafărul” ș.a. se definesc în primă instanță în textul lui ca excepții de la „regulă”, de la „lege” (fizică, divină, socială, umană etc.), de la *statu quo*-ul unei „ordini tirane” sau de la ordinea *actuală* (e vorba de „ordini” interpretabile inclusiv în sens politic, social, economic etc.). Însă, chiar și în aceste condiții, accepția raționalistă a „geniului”, chiar latentă, rămâne totuși dominantă în imaginea schopenhaueriană a „geniului”-„cometă” care, nu am motive să cred contrariul, îl inspiră și pe Eminescu. De ce rămâne dominantă accepția raționalistă? Pentru simplul fapt că unele comete, deși venite din afara ordinii endogene a sistemului solar, au manifestat o periodicitate detectabilă recunoscută ca atare, dovadă că apariția unora a putut fi prevăzută de astronomi - iar acest fapt era deja *common knowledge* în epoca în care au scris Schopenhauer și, cu atât mai mult, Eminescu. De aceea, echivalarea „geniului” cu o „cometă” nu este la Schopenhauer și un act de decisivă renunțare la includerea „geniului” în paradigma newtoniană a mecanicii celeste, adică la statutul

lui de fenomen *totuși* raționalizabil, legiferabil, menținut în ordinea naturii și interpretabil conform acesteia. La Eminescu apare însă, în poemele mai sus citate, și o particularitate a „geniului”-corp ceresc care dă de gândit în plus: statutul de nelegiuit sau de „exilat” al geniului-„comet”/ „demon”/ revoluționar pare - dar oare și este? - *permanent*. El își consumă la infinit ieșirea-din-ordinea celorlalți, în vreme ce aceștia din urmă („planetele”), chiar supuse unui cataclism cosmic, își pot recâștiga o stare oarecare de legiuire: nu pe aceea pierdută după „stingerea” sistemelor solare (a sorilor: deci a gravitației), ci una anterioară (anterioară gravitației?), corespondentă unui, s-ar putea spune, „vechi Testament” pre-gravitațional/ pre-social/ pre-civilizațional (vezi enigmatică sintagmă „vechile lor legi”)⁶. Așadar, dacă extincția reprezentată în *Codru și salon* e temporară, „planetele” putând deveni „ființe noi”, chiar dacă supuse unor „legi vechi”, statutul de nelegiuit al „geniului”-„demon”-„comet” e definitiv. Geniul-„comet” devine, astfel, o singularitate: e unica entitate din univers (societate) care se definește prin faptul de a nu mai putea asculta de o lege, fie ea nouă sau veche. Iată cum apar germeii iraționalizării „geniului” chiar aici, în aceste poeme eminesciene în care, altminteri, dictează paradigma raționalistă, a reducerii fenomenelor aparent inexplicabile la pachetul de legi sub care se estimează că se află întreg existentul.

Una peste alta, am făcut, cred, vizibil faptul că instrumentarea pe care o dă Eminescu toposului „geniului” în opera sa, cel puțin în poezie, este apropiat de uzul raționalist al „geniului”-planetă, înregistrându-se însă și unele tendințe spre uzul ambiguu, la limita dintre raționalism și iraționalism, al conceptului de „geniu”-cometă manevrat *à la* Schopenhauer.

Despre o funcționare a societății sub imperiul unor legi sau „necesități” de tipul celor care guvernează lumea, inclusiv spațiul cosmic, amintește Eminescu și în publicistică. Societatea și omul în genere sunt judecate la un moment dat de el în analogie cu „fenomenele siderale” aflate sub legea gravitației („legea eternă ce mișcă universul”) și estimate a lucra sub „regularități” similare: „Dacă privim regularitatea fenomenelor siderale și o comparăm cu nestatornicia sorții omenești, am putea crede că altceva se petrece în ceruri, altceva pe pământ. Cu toate acestea, precum o lege eternă mișcă universul deasupra capetelor noastre, precum puterea gravitațiunii le face pe toate să plutească cu repejune în haos, tot astfel alte legi, mai greu de cunoscut, dar supuse aceleiași necesități, de la care nu este nici abatere, nici excepție, guvernează oamenii și societățile. [...] Se vede că aceeași necesitate absolută care dictează în mecanismul orb al gravitațiunii cerești domnește și în inima omului; că ceea ce dincolo ni se prezintă ca mișcare e dincoace voință și acțiune și că ordinul moral de lucruri e tot atât de fatal ca și acel al lumii mecanice”⁷. Eminescu vorbește aici exact ca un J.F. Herbart sau ca alt filozof care, sub influența paradigmei newtoniene, caută să imprime și altor domenii ale cunoașterii certitudinile sau măcar ordinea de principiu a lumii fizice, așa cum o statuase până în debutul secolului XIX mecanica newtoniană prin subdomeniul ei numit „mecanică celestă”⁸.

Modul în care utilizează Eminescu conceptul de „geniu” în literatura sa nu este, așadar, (doar) o convenție limitată la sfera creației artistice, ci (și) un detaliu dintr-o concepție filozofico-scientistă mai largă, de structură și de origine raționalistă și specifică filozofiei de sistem. Cu atât mai neavenite vor fi, în consecință, interpretările iraționaliste sau exclusiv literarocentrice oferite de criticii profesioniști sau de varii comentatori modului în care circulă toposul „geniului” în literatura eminesciană.

Cum au descifrat însă eminescologii tipologia „geniului” cultivată în opera lui Eminescu? Recurg la un singur, probabil și cel mai elocvent, exemplu: interpretarea propusă de G. Călinescu, unul dintre cei mai complecși și mai cuprinzători exegeți ai lui Eminescu, autorul masivei *Opera lui Mihai Eminescu* publicată în două ediții (1934-1936; 1969-1970).

Prim artizan al unei priviri cvasi-exhaustive asupra „universului” eminescian, Călinescu nu putea trece cu vederea tema „geniului”, topos de relevanță capitală al scriitorului. Însă contextul istoric și comparatist în care situează și la care raportează Călinescu „geniul” reprezentat în opera lui Eminescu îl conduce pe critic spre alte soluții interpretative decât cele pe care le favorizează contextul la care am ales să mă raportez în studiul de față. Această disonanță a concluziilor se întâmplă în primul rând pentru că G. Călinescu se poziționează într-un context eminent și chiar exclusiv cultural și/ sau artistic, ignorând istoria ideilor în sens larg și, în sens mai restrâns, istoria teoriilor științifice. (Așa se explică, probabil, firava prezență a unor repere din zona științelor reale în comentariile lui privitoare la Eminescu: de pildă, cvasi-inexistența invocării lui Newton acolo unde textul literar trimitea transparent la principiile newtoniene ale mecanicii.)

Călinescu discută, așadar, despre tipologia „geniului” la Eminescu având în spate doar un fundal cultural în linii mari de descendență latină („titanul-artefice” sau titanul-artizan italo-renascentist, „geniul” francez etc.) sau literarocentrice (Goethe) și obține concluzia că inapetența lui Eminescu pentru modelul „titanului-artefice” vine din lipsa contactului cu o cultură organică, a unei Renașteri care să fi dus la o „saturație raționalistă”:

„Conceptia titanului-artefice n-a prins la Eminescu. Aceasta era o idee posibilă într-o cultură de oarecare vechime, reluând teme de-ale Renașterii. Încrederea lui Eminescu în valoarea personalității e paralizată și prin experiența proprie și prin mefiența lui din acea epocă față de valoarea practică a individului. [...] Cuvântul «geniu» a circulat în romantismul universal cu diferite nuanțe. «Geniul» francez nu-i vizionarul care descifrează încifrarea lumii, ci un «esprit fort», un voltairian blazat care dandyzează cu sarcasm. Junele pal, seducător și blazat, de formație byroniană și mussetiană, a ocupat o vreme gândurile tinerești ale lui Eminescu și s-a întrupat mai ales în figura lui Ștefăniță-Vodă, pe care în acest spirit chiar a dezvoltat-o mai târziu Delavrancea. Dar în maturitatea lui poetică, Eminescu a simțit romanescul și incompatibilitatea pentru mediul nostru a unei atari figuri. *Individul român nu*



suferea de saturație rațională, ceea ce-l distingea era tocmai entuziasmul, nervozitatea epică. În toată opera lui, poetul exaltă forța instinctuală. Și cum instinctualitatea înseamnă depărtarea maximă de geometria personalității, noțiunea exactă, goetheană, a geniului a dispărut cu desăvârșire la Eminescu, rămânând doar o problemă secundară, socială, pe care, cum am văzut, o tratase și Goethe. Geniul este omul superior neînțeles de contemporani, osândit la o suferință inerentă esenței sale. Nu altfel este Luceafărul, a cărui dramă traduce cu fidelitate considerațiile lui Schopenhauer asupra destinului omului excepțional. Titanismul a devenit dar un pretext polemic, în afara spiritului Renașterii și romantismului prim, extatic, după care separarea de contingentă produce euforie [subl. m., T.D.]⁹.

Cel mai probabil însă inapetența lui Eminescu pentru imaginea renașcentistă a „geniului”-„titan”¹⁰ are altă cauză. Această inapetență traduce, de fapt, înclinarea poetului către un alt model al „geniului”, diferit de cele menționate de Călinescu și aflat în concurență cu ele. Anume preferința către un model provenit, între secolele XVIII-XIX, din zona filozofiei germane „de sistem”, acut debitoare paradigmei newtoniene: nu altul decât mai sus investigatul model al „geniului-planetă” sau al „geniului”-„cometă”. E interesant totuși că și Călinescu pune problema „geniului” la Eminescu în termeni de „rațiune”. Însă accepția pe care o dă el „rațiunii” e diferită de cea pe care o propun în studiul de față. Pentru Călinescu, în fragmentul citat, „rațiune” înseamnă *minte*, în calitatea ei de atribut definitoriu al umanului și al „personalității”, al capacității lui *homo sapiens* de a construi și de a gândi proiectiv, în raport cu care „iraționalul” înseamnă „instinctual” *qua* atribut definitoriu al animalității, inapte de a construi și proiecta. Astfel, Călinescu refuză tratarea „geniului” sau a „titanului” eminescian într-un cadru raționalist (sau cu origini raționaliste) și îl expediază în zona „instinctului”, a „nervozității” sau a „euforiei”, presupus opuse „saturației raționale”. Ca atare, deși s-ar putea afirma că G. Călinescu distinge în opera lui Eminescu același parcurs ideatic pe care îl remarc și eu în studiul de față, dar pe un plan general, al ideilor europene de secol XIX - anume abandonarea unei perspective raționaliste asupra „geniului” și migrarea către o perspectivă iraționalistă -, lucrurile nu stau așa. Similitudinile de perspectivă dintre interpretarea lui Călinescu și cea pe care o propun în studiul de față sunt doar aparente: căci, câtă vreme „instinctul” e un fenomen eminent natural, „instinctualul” nu acoperă sensul pe care l-am dat eu „iraționalului” în prezentul studiu, unde „iraționalitatea” înseamnă tocmai refuzul de a situa o problemă sub legile naturii. Concepția despre „geniu” a lui Eminescu, așa cum o desenează Călinescu, nu are, de fapt, nici o legătură cu reprezentarea „geniului” în funcție de potențiala lui exceptare de la legile naturii, așa cum o investighează studiul de față. Are, în schimb, legătură cu imaginarea „geniului” în raport cu animalitatea, cu forța instinctuală, așadar cu situarea lui strict în interiorul *naturii* și al legilor care o subîntind. „Geniul” eminescian, așa cum îl vede Călinescu, se îndepărtează doar de „artifex”-ul

renășcentist, ca specie superioară de *homo faber*, pentru a se apropia de ceea ce au în comun omul și animalul, respectiv *viața* în sine, *viața qua natură*: „forța instinctuală”. Însă nici ca „artifex”, nici ca „forță instinctuală”, tipologiile călinesciene ale „geniului” eminescian nu exced, trebuie să subliniez, legile naturii; din contră, s-ar putea observa că presupusa predilecție, constatată de Călinescu, a lui Eminescu pentru „geniul”-„forță instinctuală”, deci pentru „geniu” *qua* animal sau *qua viață* este o recunoaștere puternică, deși implicită, a condiției eminamente *naturale* a „geniului” cultivat în opera lui Eminescu. (Printr-o astfel de reconfigurare a eșichierului ideatic, însuși modelul schopenhauerian al „geniului” ar deveni, în logica lui Călinescu, un model eminent *natural*, deloc superior sau excepțional în raport cu instinctualitatea, cu „euforia” - *i.e.*, cu animalitatea însăși - interpretare care, indiscutabil, l-ar fi scandalizat pe Schopenhauer...). În concluzie, la Călinescu, în opera de elucidare a calității „geniului” eminescian, funcționează opoziția *cultură* (capacitate constructivă, proiectivă etc.) *vs. instinct* (mod de acțiune fără proiect etc.), ambele, și cultura, și instinctul fiind însă imaginate ca produse ale *naturii*. În studiul meu lucrează, în schimb, opoziția *natură* (univers funcționând după legile fizicii) *vs. supra-natură* (univers supra-logic, supra-fizic, eventual transcendent). Așa se face că, din punctul de vedere pe care îl susțin aici și conform accepțiilor pe care le-am dat „raționalului” și „iraționalului” în articolul „Geniul ca fenomen în ordinea naturii *vs.* geniul ca miracol”, teza completei ruperi de rațiune/ raționalitate a „geniului”, așa cum imaginează și impersonează acest concept Eminescu în opera sa literară, nu e sustenabilă. Acest fapt se întâmplă pentru că, reiau argumente prezentate anterior, deși tributar reprezentării schopenhaueriene a geniului-„cometă”, una aparent complet iraționalizată, literatul Eminescu, ca și sursa lui filozofică Schopenhauer, nu renunță complet la imaginarul naturalist sau „planetarist” - eminent și raționalist - al teoriilor despre „geniu” lansate de autori precum Kant sau Herbart, câtă vreme chiar și unor entități cosmice aparent imprezizibile precum cometele li se descoperise deja o periodicitate, așadar calitatea de a funcționa într-un regim oarecare de predictibilitate.

„Geniul” lui Eminescu

Eminescologia românească a început prin a discuta „genialitatea” autorului Eminescu în primul rând pornind de la opera lui literară. Până în primii ani ai secolului XX, Eminescu era, așadar, în primul rând un „geniu” în poezie (calitățile sale de prozator nu-i convinseseră pe critici, vezi modul rezervat, chiar ironic, al comentării romanului/ prozei *Geniu pustiu* de tânărul E. Lovinescu, în anii 1908-1910).

Indiferent însă de genul literar în care se convenea că excelase la un nivel nemaexperimentat până atunci de literatura română, este cert totuși că Eminescu a fost văzut încă din deceniul 1880, din timpul vieții sale, ca un „artist/ scriitor mare” și chiar „genial”. Ulterior însă, începând cu anii 1920, spectrul genialității lui Eminescu a fost exponențial și progresiv dilatat. Performanțele lui ca poet sau ca scriitor, în

interiorul literaturii, așadar, n-au mai părut suficiente pentru a(-i) susține calitatea de „geniu”. S-a simțit nevoia confirmării lor, a acestui succes de vârf în literatura națională, prin descoperirea (deseori inventarea) tot mai multor aptitudini zise „geniale” ale poetului dincolo de literatură/ artă: în filozofie și chiar în științe. Voi discuta în cele ce urmează această tranziție a interesului de la „genialitatea” lui Eminescu creditată exclusiv sau preponderent pe teren literar spre o „genialitate” documentată și pe teren științific.

Eminescu-„geniu” literar/ artistic

Primul studiu critic consacrat operei literare a lui Eminescu în cultura română i se datorează lui Dobrogeanu-Gherea (1855-1920). În 1887, criticul și militantul socialist publică în „Contemporanul” un foileton care va deveni studiul „Eminescu”¹¹. Perspectiva este aici deopotrivă raționalistă și științifică: nici omul, nici artistul Eminescu nu apar ca fenomene aflate dincolo de legile naturii. Din contră, poezia eminesciană și, de fapt, poezia ca gen literar și artistic sunt tratate chiar explicit ca fenomene ale naturii, guvernate, ca oricare alt fenomen natural, de legile fizicii și nu în ultimul rând de o lege relativ recent descoperită în fizica modernă, anume de *legea conservării energiei*. Astfel, în „Eminescu” Gherea trimite la un moment dat la *Philosophy of Style*, eseu din 1852 al lui Herbert Spencer construit în jurul unui așa-numit „principiu” al „economisirii atenției”, principiu care este sau care ar trebui respectat și în literatură/ artă, așa cum estimează autorul englez că este respectat de toate fenomenele naturii. Acesta este motivul pentru care am numit abordarea lui Gherea și raționalistă, și științifică: criticul nu doar că nu concepe discuția despre literatură și despre autorul Eminescu în termeni supra-naturali, dar o include și într-o paradigmă științifică relativ nouă: a începuturilor „energetismului” și ale termodinamicii.

Voi acorda, în cele ce urmează, o atenție sporită ideilor lui Gherea atât pentru că din studiile sale consacrate lui Eminescu sau care intersectează tema Eminescu se naște, de fapt, o disciplină - întreaga eminescologie autohtonă -, cât și pentru că, în pofida acestei realități, opera critică a militantului socialist a fost, atât în secolul XIX, cât ulterior, inclusiv în comunism, privată de o receptare atentă, nefalsificatoare și consecventă¹².

În virtutea acestor temeuri exclusiv raționaliste ale demersului său, Gherea se îndoiește că „pesimismul” lui Eminescu ar avea cauze „organice”, respectiv că ar fi o proprietate *a priori* ori înnăscută a omului și a artistului Eminescu, independentă de cauze sau de „condiții” exterioare care să o fi declanșat: „dacă fondul prim [al lui Eminescu] ar fi fost pesimist, acest pesimism s-ar fi manifestat în orice țară ar fi trăit poetul, în orice condiție ar fi trăit; s-ar fi manifestat sub alte forme, dar tot ca pesimism în fond. Această din urmă părere capătă și mai multă aparență de adevăr prin moartea tragică a poetului la casa de nebuni. Totuși părerea e greșită, cum vom vedea analizând pesimismul lui Eminescu”¹³. Ideea e aprofundată mai jos, cu referire la calitatea „socială”

predeterminată a operei eminesciene: „Dacă Eminescu ar fi fost pus în alte împrejurări sociale, poeziile lui sociale și filozofice ar fi fost cu totul altele. Îmi închipui ce ar fi fost dacă Eminescu s-ar fi născut cu treizeci de ani înainte și dacă [...] s-ar fi întâlnit cu C. Rosetti, el, cel mai mare poet-artist în literatura noastră, C. Rosetti, el, cel mai mare poet-artist în politică [...] artist idealist, care și-a jertfit viața pentru a lucra pentru regenerarea țării... Ar fi rămas oare atunci creația artistului așa cum e acum? Desigur că nu”¹⁴. Nici așa-zisa „nebulie” a poetului de care se făcuse deja caz în epocă, „nebulie” despre care se credea că derivase dintr-o posibilă o condiție moștenită, congenitală, nu-i pare lui Gherea un argument suficient pentru a proba autonomia lui Eminescu în raport cu varii condiționalități sau legi estimate a greva existența celorlalți indivizi, „nebulia” neputând fi, de pildă, după el, atestată ca origine sau ca o cauză care să-l fi condus cu necesitate pe Eminescu la „pesimism”. Cauzele „pesimismului” eminescian ar fi, în schimb, după Gherea, strict *exterioare*, de natură socială, economică, politică: poetul s-ar fi născut „optimist”, „bun” și „idealist”¹⁵, dar experiența societății, cu șirul ei de eșecuri și inechități ajunse la climaxul reprezentat de societatea capitalisto-burgheză a ultimei jumătăți de secol XIX, l-ar fi transformat într-un „pesimist” și, totodată, într-un paseist.

Cauzele „pesimismului” eminescian - și, prin extensie, cauzele a ceea ce este „geniul” Eminescu, ale aparentei sale excepționalități - sunt, așadar, în discursul lui Gherea, deloc obscure, deloc catapultate dintr-o ordine supra-terestră, supra-materială, supra-fizică etc. Sunt, de fapt, identificabile și explicabile în detaliu: sunt aceleași cauze care ar fi dus la cristalizarea unui simptom comun mai multor literați de secol XIX- „decepționismul” sesizabil în operele scriitorilor atinși de „boala veacului” (*mal-du-siècle*). O maladie care, explică Gherea- nu doar în „Eminescu”, ci și în alte studii -, nu e câtuși de puțin excepțională sau singulară, ci provocată de un cumul de factori cât se poate de materiali. E vorba de frângerea iluziilor legate de burghezie, tot mai brutală pe măsură ce secolul XIX avansează: „Sfărâmarea iluziilor, corupția socială neuzită, mijlocul social păcătos, iată cauzele pesimismului poetului”¹⁶. Este totuna cu a conchide că „pesimismul” eminescian și, prin urmare, opera lui Eminescu sunt entități/ fenomene condiționate, respectiv supuse unor legi: ale naturii, ale evoluției, ale societății etc. Așa se explică și aparentul sofism produs de Gherea într-un articol din 1896, „D-l Panu asupra criticii și literaturii”¹⁷, conform căruia „eminescianismul”, ca tip de gândire și de creație devenit „curent” sau mișcare mai generală, îl precedă pe autorul particular Eminescu și, eventual, îi predetermină existența. Gherea spune, de fapt, după Hippolyte Taine, că Eminescu e un produs al unui „mediu” sau al unor conjuncturi istorice, sociale, economice (care, după Marx și Engels, au chiar un caracter de necesitate, atestat de materialismul istoric și dialectic). Așadar un produs nu doar perfect explicabil (căruia i se identifică cu exactitate cauzele), ci și perfect predictibil: Eminescu ar fi doar climaxul la care a putut ajunge (la care trebuia să ajungă!) „eminescianismul”, conform legilor istoriei.



Iar „eminescianismul” n-ar fi nimic mai mult decât un mod de gândire și de creație cu caracter mai extins, comun mai multor „eminești” mai puțin dotați sub aspectul talentului, dar nu mai puțin afini, ca mentalitate generală, poetului de la Ipotești. (De la Duiliu Zamfirescu la Alexandru Vlahuță, Gherea identifică în istoria literaturii române o serie întreagă de autori care ar fi ilustrat același *pattern* psiho-stilistic exploatat și de Eminescu.)

Eminescul lui Gherea nu este, prin urmare, fenomenul „miracol”, izbucnirea muntelui din câmpia plată sau „meteorul” venit din alte lumi, cum va deveni acest poet în imaginarul lui G. Ibrăileanu, ci un fel de mascul-alfa impus printr-o sumă de calități în interiorul unui grup mai larg de indivizi cu vederi comune, care, în absența sa, și-ar fi produs un alt lider, chiar dacă unul mai puțin merituos sau eficient. Simpla așezare a lui Eminescu sub o constelație de „legi” și „condiții” îl afirmă, deci, clar, la Gherea, ca fenomen în ordinea naturii. Criticul socialist dă de înțeles chiar că „pesimismul” de tip „decepționist” și, în particular, specia sa numită „eminescianism” - efect al deziluziei anti-burgeze resimțite de artiști tot mai acut spre finele secolului XIX - ar fi survenit în istorie *oricum*, adică independent de existența și de opera individului particular Eminescu; că ar fi avut, așadar, un caracter necesar și iminent.

În studiul din 1887 al militantului socialist apare și o primă menționare a „dualismului” (operei și personalității) lui Eminescu: „iată adevărul adevărat, fondul prim al lui Eminescu e o doză mare și covârșitoare de idealism¹⁸; iar pesimismul care, ca filozofie și ca sentiment, străbate toată creația poetului, dându-i de multe ori o culoare așa de întunecată, acest pesimism e rezultatul influenței mijlocului social, în înțelesul larg. Stăruie așa de mult asupra acestui dualism al poetului, asupra acestor două suflete care trăiau în pieptul lui, pentru că pun mare preț pe acest fapt și fără dânsul nu se poate pricepe nici Eminescu, nici creația lui. [...] Eminescu în poeziile de iubire este idealist și naturalist¹⁹ - pesimismul spiritualist fiind ceva neesențial și întâmplător; în poeziile sale sociale și filozofice e, în schimb, dimpotrivă, pesimist, metafizic și spiritualist - idealismul fiind ceva neesențial și întâmplător²⁰. De ce e important acest diagnostic al „dualismului”? Pentru că din el decurge, practic, întreaga eminescologie românească de secol XIX și XX, marcată de obsesia postularii unui Eminescu scindat sau scindabil, dual, antinomic sau multivalent, fiecare nou exeget privilegiind o anume ipostază, pretins dominantă, a poetului, dar derivată - mai transparent sau mai obscur-ingenios - chiar din fațetele creionate de Gherea în 1887. Însă, deși teoria gheristă a „dualismului” lui Eminescu e flagrant *raționalistă* și are în spate aceeași premisă a condiționării poetului de un cumul de legități ce atestă caracterul său de entitate-în-ordinea-naturii/ societății, unii eminescologi, dacă vor prelua teoria „dualismului” sau doar una dintre componentele acestui „dualism”, nu vor conserva și cadrul raționalist al punctului de vedere gherist. Titu Maiorescu, de pildă, va prefera în 1889 abordarea iraționalistă, a singularizării lui Eminescu, a tratării lui ca fenomen izolat de natură (de societate, de viață *qua* trai-

în-comun etc.). Dar E. Lovinescu și, după el, G. Călinescu vor reînclina balanța în favoarea unei abordări mai apropiate de raționalismul gherist, uneori chiar privilegiind acea „latură” pe care Gherea, în lipsa unui cuvânt mai bun, o numește „idealistă” sau „optimistă”, dar care este de fapt mai apropiată de „viața reală” (Gherea *dixit*), respectiv vitalistă, „natural(ist)ă”, și care îl duce pe poet cât mai aproape de organic, de animalitate într-un sens deloc peiorativ. Astfel, după cum voi avea ocazia să detaliez mai jos în studiul de față, Lovinescu lansează în 1926, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, *Evoluția ideologiei literare*, ipoteza oportunității explorării unui Eminescu pasional, „înfipt în realitățile vieții”, după ce confirmă teza „dualismului” eminescian, pe care o consideră, totuși, nedepășită - fără să trimită însă la Gherea, ca la un prim autor al acestei teze. Acest proiect abia schițat de Lovinescu va fi dus la îndeplinire de G. Călinescu, în monografia *Viața lui Mihai Eminescu* (1932), unde se abandonează tradiția maioresciană a ignorării „condițiilor” fizico-materiale care (n-)ar fi avut impact asupra modului de existență și de creație eminescian, deci tradiția postularii „geniului” ca supra-natură. Însă astfel procedând, eminescologii cu pricina (după cum nici alții) nu vor admite sau, în orice caz, nu explicit, că soluțiile lor de reasezare a eminescologiei pe alte sau pe noi baze sunt, de fapt, moștenite de la Gherea sau conținute deja în premisele cercetării gheriste. Dacă travaliul perpetuării și, eventual, al contestării modelului lansat de Maiorescu în eminescologie va fi de regulă recunoscut ca atare, cu raportare explicită la Maiorescu, demersul perpetuării sau prelucrării modelului oferit de Gherea - începând cu conceptul de „dualism” eminescian - va fi mai puțin transparent și asumat ca atare. Nici Lovinescu, nici Călinescu nu s-au recomandat, de pildă, ca „gheriști” sau debitori într-o măsură oarecare lui Gherea în cercetările sau în scrierile lor relative la tema Eminescu ori măcar în teoriile tangente cu teza „dualismului” poetului.

După studiul din 1887, ductul raționalist al tratării aparentei excepționalități a lui Eminescu revine la Gherea și în „D-I Panu asupra criticii și literaturii”. Eminescu e privit și aici ca un produs predictibil al unui cumul de cauze care au dus nu doar la apariția sa în literatura română, ci și la apariția altor scriitori, de mentalitate comună. Eminescu ar fi, deci, emanatul unui „mediu” și al unei viziuni împărtășite și de alți scriitori, proprietatea sa de a fi „genial” nesustrăgându-l acestui gen proxim al „decepționiștilor” romantici. Astfel, dacă Gherea admite că autorul *Luceafărului* este un autor cu realizări literare superioare altora din epocă și din istoria literaturii autohtone, realizări care pot induce dubiul cu privire la calitatea lui de emanat *natural* al unui „mediu” (internațional, dar mai ales „național”), el nu admite că Eminescu e un fenomen inexplicabil și singular, imposibil de analizat și de anticipat cu instrumente științifice (după caz, de investigație sociologică). În fond, pentru a reveni la metafora „geniului”-Montblanc a lui Schopenhauer, despre care am discutat în articolul în care am abordat în termeni mai generali problema „geniului”, un masiv montan, oricât de impunător ar fi în comparație cu alte vârfuri, este totuși rezultatul aceleiași proces de orogeneză. „Genialitatea” lui Eminescu apare, din

această perspectivă, ca un fapt accidental, ca un bonus al naturii, s-ar putea spune, care nu afectează de o manieră dramatică evoluția literaturii autohtone. Cu sau fără „geniul” Eminescu, afirmă Gherea, romantismul românesc ar fi mers pe același, „foarte explicabil” și „natural” traseu, urmând aceeași „lege” de dezvoltare sau de „evoluție” a „spiritului” pe care ar fi atestat-o Hegel & Darwin, respectiv „dialectica” revizitată *via* evoluționism²¹. Această „lege”, găsește Gherea după un survol al efectelor ei la nivel economic, social și biologic, a dus în literatura de secol XIX la o consecință mai puțin sesizabilă și inteligibilă la prima vedere: dominația genului liric asupra altor genuri literare și la specializarea acestuia într-un gen „burghez”. De ce „burghez”? Pentru că liricul ar fi specific modului de gândire și de expresie „individualist”, „individualismul” fiind el însuși un rezultat necesar, predictibil, al modului de existență burghezo-capitalist modern și occidental, cu traumele lui nevrotice, neurastenice etc., chintesente în conceptul de „boala veacului”. Genul liric ar fi survenit, se înțelege, ca terapie anxioasă, de exteriorizare a „suferințelor” individului trăitor în această fază particulară a capitalismului, dar și ca strategie de autoreprezentare și de autolegitimare a burgheziei. Iar acest gen literar eminent „burghez”, liricul, ar fi fost ilustrat în România finului de secol XIX - printr-un „noroc” sau printr-un „accident” - și de un mare, de un genial scriitor ca Eminescu, însă, *nota bene*, nu doar de acesta: „Genul literar [...] care exprimă mai bine sentimentele și suferințele individuale e genul liric, un gen mai ales subiectivist și individualist. Acest gen literar, atât de individualist, e foarte potrivit pentru societatea burgheză, atât de egoistă și de individualistă, al cărei principiu esențial e atât de bine exprimat de economiștii burghezi în celebra formulă: «Fiecare pentru dânsul și Dumnezeu pentru toți». E deci *foarte explicabil* de ce în societatea modernă burgheză, în Europa occidentală, lirica a luat o dezvoltare atât de exagerată, a inundat chiar, în mod nejustificat, genurile literare cu care n-ar fi trebuit să aibă decât foarte puțin în comun și a căzut în exagerări monstruoase la decadenți. Lirica era deci acel gen literar care trebuia să exprime acest nou mod de a gândi și a simți al unor anumite pături sociale la noi în țară. La noi chiar mai exclusiv decât în occidentul Europei [...]. Era deci *natural* ca la noi un poet liric să fie acela care, exprimând propriile sale gândiri și simțăminte zbuciumate, să exprime totodată starea de suflet (*l'état d'âme*) a epocii sale; și *am avut norocul* ca ăst poet să fie nu numai liric, dar să fie și un mare poet, să fie Mihai Eminescu [*subl. m., T.D.*]²². De reținut aceste concluzii eminamente raționaliste ale lui Gherea, de situate a fenomenului Eminescu în cel mai deplin consens cu legile naturii și ale evoluției (dialecticii) societății: „[e] deci foarte explicabil” și „[e]ra deci natural...”. Pondere hazardului - „norocul” ca Eminescu să fi fost și un scriitor „genial” - nu afectează, se înțelege, caracterul legic al evoluției semnalate de criticul materialist-istoric: evoluția burgheziei spre „*individualism*” și a „individualismului” spre *genul liric*, devenit dominant în secolul XIX, deci, ca atare, un gen „burghez”. Faptul că Eminescu nu a avut „continuitate” cu tradiția autohtonă nu-l încurcă pe Gherea, dimpotrivă, îl ajută să

descâlcească misterul aparentului paradox al apariției acestui mare poet român și al „curentului” pe care unii presupun (în mod eronat, conform criticului socialist) că Eminescu l-ar fi produs de unul singur, prin opera lui. Gherea observă și el, cum va face și Ibrăileanu mai târziu, că, spre deosebire de alți autori mari apăruiți în alte literaturi, Eminescu „*n-a avut aproape predecesori*”. Lirica, și mai ales lirica erotică în literatura noastră trecută e aproape nulă²³. Dar nu decide, prin aceasta, că Eminescu e un „miracol”, cum va face peste decenii Ibrăileanu. Găsește, în schimb, în această realitate un argument care îi indică preeminența „mediului” sau a „epocii” asupra autorului/ individului, analoagă preeminenței legilor evoluției sau a legilor istoriei asupra oricărui „accident” sau „noroc” (fapt particular). Căci, oricât de puțin comparabil ar fi autorul Eminescu în raport cu predecesorii și oricâtă „influență” ar fi avut el asupra scriitorilor din epoca lui și de după el (asupra „eminescienilor”), evoluția literaturii române ar fi fost, în linii mari, aceeași: „oare fără Eminescu, dacă s-ar fi întâmplat o nenorocire ca el să moară în copilărie, curentul liric de azi ar fi fost el cu totul altul ori poate nici n-ar fi existat? Neîndoielnic că da, ar fi existat. Ca formă ar fi fost întrucâtva inferior, ar fi purtat alt nume, dar ar fi avut aceleași caractere esențiale. [...] Curentul Eminescu e produsul unei anumite stări sufletești, caracteristică pentru epoca noastră, și deci curentul s-ar fi produs în orice caz. Independent de influența lui Eminescu, au scris pe atunci în aceeași direcție lirică: Zamfirescu, Ronetti-Roman, Nicolescu [...] e absolut nedrept a nega personalitatea artistică la un Vlahuță, O. Carp, Duiliu Zamfirescu și la Beliceanu, I. Păun, Traian Demetrescu, Popovici-Bănățeanu, Gheorghe din Moldova, A.[C.] Cuza, Stavri, Radu Rosetti, Gorun, Steuerman, Iosif, G. Ranetti, Cișman, Pavelescu și câțiva alții. Ceea ce face să fim așa nedrepti și să negăm originalitatea eminescienilor e tocmai acea comunitate în modul de a simți și de a gândi impusă de însăși epoca în care trăim”²⁴.

Dacă pentru Schopenhauer și Maiorescu „geniul” e steaua fixă, nemodificată de contingente, de „mediu”, de societate etc., pentru Gherea steaua fixă este *istoria, evoluția, legile naturii* sau ale *comunității* (ale existenței în comun - legi economice și sociale); în jurul acestor stele se mișcă „geniile”, întocmai ca planetele, fără a afecta poziția stelei lor prin număr și calitate. E clar, așadar, pentru Gherea, că Eminescu, dacă ar fi fost contemporan cu C.A. Rosetti, ar fi scris cu mai multă simpatie despre acesta; că, altfel spus, spațiul și timpul, geografia și istoria ar fi avut un impact decisiv asupra opțiunilor artistului. După cum e la fel de clar pentru el că istoria/ evoluția nu poate fi schimbată ori deviată de pe traseul ei prin intervenția unui individ oricât de „genial”. „Geniul” - de fapt individul, individualitatea în sine - se dovedește a fi partea mobilă, schimbătoare, dictată de condiții, a mecanismului evoluției, așa cum persoana privată sau „accidentul” sunt înghițite, modelate de presiunea sistemului ori a ansamblului social (a comunității). Iată o perspectivă care se distanțează sensibil de optica unui Schopenhauer asupra „geniului”.

Fostul socialist și comiliton al lui Gherea G. Ibrăileanu va reține din acest bine strunit raționament raționalist

al mentorului său mai degrabă cea parte secundară a argumentului, respectiv caracterul „accidental”, contingent, al „geniului”, pe care o deviază, în plus, spre o semantică supranaturalistă inexistentă în scenariul lui Gherea. Astfel, dacă în 1901, în „Curentul eminescian”, Ibrăileanu crede încă, în consens cu liderul socialist, că autorul Eminescu e produsul predictibil al „curentului eminescian” (al genului proxim romantic-„decepționist”), în deceniile 1920 și 1930 criticul ieșean ajunge să pună drastic sub semnul întrebării originea, cauzalitatea, caracterul ordinar și explicabil al fenomenului Eminescu. „Accidental” ajunge astfel să însemne, din fenomen minor, impredictibil, dar aflat în ordinea naturii, un fenomen contrar legilor naturii ori cel puțin situat dincolo de o *natură* identificată cu spațiul terestru sau investigabilă cu instrumentele oferite de cunoașterea spațiului terestru: un „meteor” venit din „alte lumi”, o „catastrofă geologică” etc.

Tonul abordărilor iraționaliste ale „geniului” Eminescu, ca fenomen ireductibil la tiparele umanității/ societății în genere, e dat, la doi ani după studiul lui Gherea, de Titu Maiorescu în „Eminescu și poeziile lui” (1889). Acest studiu este în multe privințe o reacție polemică la demersul precedent al lui Gherea, opiniile liderului junimist ținând să răstoarne la 180 de grade afirmații sau teorii ale liderului socialist. E răsturnat îndeosebi acel cadru de discuție care la Gherea favoriza perspectiva raționalistă, de coloratură marxistă și materialistă, asupra artistului/ „geniului” Eminescu. Maiorescu îi schițează poetului un profil eminent schopenhauerian, sub concluzia că oriunde și oricând s-ar fi născut, Eminescu ar fi fost *la fel* - i.e., n-ar fi ascultat de legile sau de condiționările (determinismele) spațio-temporare sub care funcționează celelalte ființe umane²⁵, așa cum pretinsese Gherea *via* Taine și Marx. Dintre soluțiile definirii „geniului” formulate de Schopenhauer, Maiorescu reține, prin urmare, mai curând tipologia sau valența iraționalistă a „geniului”, de fenomen *exceptional* în raport cu societatea, și mai puțin tipologia „geniului”-„cometă” sau a „geniului”-„Montblanc”, care, așa cum am arătat în articolul din numărul 3 a.c. al revistei *Transilvania*, mai păstrează totuși contactul cu imaginarul raționalist al „geniului”-„planetă”, funcțional încă în filozofia germanofonă a începutului de secol XIX. Țin să subliniez, de asemenea - pentru a combate prejudecata „idealismului” lui Maiorescu (întreținută, din păcate, chiar de el) - că, deși este o soluție decis schopenhaueriană, soluția preferată de Maiorescu în „Eminescu și poeziile lui” nu este neapărat și o soluție *idealistă* în sens mai larg și totodată mai riguros, care să excedă idealismul particular al lui Schopenhauer, câtă vreme, de la Kant ș.a., filozofia „de sistem”, idealistă sau cu rădăcini idealiste, a cultivat mai degrabă perspectiva „raționalistă” asupra „geniului” sau a artistului mare.

Peste doi ani de la apariția studiului maiorescian, profesorul și teologul blăjean Alexandru Grama (1850-1896), cunoscut ca unul dintre cei mai timpurii „detractori” ai lui Eminescu, publică *Mihail Eminescu. Studiu critic* (1891). El își începe „critica” la adresa poetului, pe care îl consideră supraevaluat, cu o tipologie eminent raționalistă a „geniilor”, construită pe o comparație cosmologic-meteorologică. (Grama, trebuie

menționat, nu doar că era de aceeași vârstă cu Eminescu, dar studiasse la Viena în aproximativ aceiași ani, 1871-1872, în care și poetul se afla în capitala Imperiului Austro-Ungar și fusese expus la același mediu intelectual, interesele lui mergând tot spre filozofie.) Astfel, se arată în debutul cărții amintite, „geniile” autentice ar fi asemenea „soarelui adevărat”, iar „geniile false” ar fi asemenea sorilor „aceia falși, ce câteodată lucesc pre ceriu câteva minute, în urma unei stări anumite a atmosferei, și apoi dispar fără urmă”²⁶. Lui Eminescu nu-i concede Grama calitatea de „geniu”, însă dicotomia „geniilor” la care recurge el aici arată că, la nivelul deceniilor 1880-1890, modelul „raționalist” pre-schopenhauerian al „geniului” și modelul cvasi-„iraționalist” schopenhauerian funcționau în paralel, fără o prevalență a unuia asupra altuia; că primul model, altfel spus, nu fusese substituit de soluțiile cvasi-iraționaliste sau complet iraționaliste. În secolul XX, în schimb, preferința criticii literare pentru modelul (cvasi)iraționalist al interpretării genialității în genere și a „geniului”-Eminescu în special se accentuează, deși, așa cum am anticipat și cum voi detalia imediat, nici în acest nou context exegetic de orientare raționalistă nu vor fi complet sau definitiv reduși la tăcere.

În *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, *Evoluția ideologiei literare* (1926), la finele capitolului XXII, preocupat de tema imitației, E. Lovinescu merge, de pildă, decis pe traseul indicat de Gherea, chiar dacă nu asumă această descendență (întoarcerea, vazăzică, la Gherea, nu la Maiorescu!). El confirmă aici „dualismul” personalității eminesciene și atrage atenția asupra laturii mai puțin investigate până atunci, aceea a unui Eminescu apropiat de realitate, militant, vital (corespunzând celui Eminescu „optimist”, „naturalist”, „idealist” - în sensul interesului pentru realizarea în „viața reală” - descoperit de Gherea):

„Ceea ce izbește, cu deosebire, în această personalitate atât de complicată este *dualismul ei aproape antinomic*: de o parte, un pesimism integral, ireductibil, considerat de aproape întreaga critică de azi ca un element sufletec congenital și ca principiul generator al adevăratei lui personalități artistice și, alături de aceasta, negația absolută a vieții, negație mai integrală decât la Leopardi sau Vigny, *un alt Eminescu, mistuit de pasiunea vieții și de toate problemele ei, cu atitudini răspicate - și, desigur, nu mercenare - față de actualitate sub toate formele ei, socială, politică și culturală, într-un cuvânt, un luptător: lângă contemplație, resemnare, Nirvana, un freamăt de viață, o irosire de energie pentru chestiuni ce ar fi trebuit să-i rămână indiferente*. În stadiul cunoștințelor noastre de până acum asupra personalității lui Eminescu, problema acestui inexplicabil dualism e încă nerezolvată. Cercetările ulterioare vor ajunge poate să ne precizeze caracterul pur intelectual al pesimismului eminescian, - ideologie câștigată din studiul filosofiei lui Schopenhauer și al poeziei și filosofiei indiene. Pesimismul, în cazul acesta, n-ar mai fi temperamental și nu s-ar identifica cu însăși personalitatea lui Eminescu; el n-ar fi decât o ideologie împrumutată de o valoare pur speculativă. Problema interpretării eminesciene s-ar schimba, astfel,

cu totul și, oricum, s-ar rezolva antinomia de până azi: *adevărul Eminescu temperamental ar fi luptătorul înfipt în realitățile vieții*, văzute, desigur, nu prin prisma interesului lui (nota caracteristică a lui Eminescu era dezinteresarea), ci prin prisma unor concepții influențate și ele, de altfel, din atmosfera romantică în care trăia, – pe când filosoful pesimist, admiratorul inacțiunii și al Nirvanei n-ar fi decât o creație exclusivă a ideologiei schopenhaueriene, fără solide aderențe cu temperamentul militant al poetului... [subl. m., T.D.]²⁷.

Originea gheristă și inerent raționalistă a acestei propuneri de proiect e trecută cu vederea de Lovinescu (și la fel va proceda eminescologul care o va și realiza, nu peste multă vreme: G. Călinescu). Totuși, deși preia aproape fără rezerve șablonul „dualismului” de la criticul socialist, Lovinescu introduce și unele modificări în tablou. Nu în latura care privește latura „realist”-vitalistă a poetului, pe care o consideră insuficient explorată și a cărei aprofundare o recomandă (parte care, așa cum am văzut, reproduce destul de fidel caracterizarea lui Gherea: Eminescu optimistul, iubitorul de natură, „idealismul” înclinat spre realitatea vieții etc.), ci în celălalt aspect al „dualismului” eminescian, care, aparent, ar fi fost deja epuizat de critică – de „aproape întreaga critică de azi”. E vorba de acea latură pe care Gherea o legase de „pesimismul” poetului și care, traduce Lovinescu, s-ar confunda cu o „negație a vieții”, fiindcă transmite „un pesimism integral, ireductibil, considerat de aproape întreaga critică de azi ca un element sufletesc congenital și ca principiul generator al adevăratei lui personalități artistice [a lui Eminescu]”. Criticul de la „Sburătorul”, trebuie observat, operează aici o subtilă și infidelă – chiar obraznică – traducere a modului în care Gherea descifrase latura „pesimistă” a lui Eminescu. Astfel, dacă pentru Gherea „pesimismul” eminescian era strict „rezultatul influenței mijlocului social, în înțelesul larg”, așadar o caracteristică *dobândită*, determinată de o condiționare socială, Lovinescu așază în locul acestui tip de a interpreta „pesimismul” eminescian tocmai acel model discreditat de Gherea, dar creditat de Maiorescu *via* Schopenhauer: al „pesimismului” *innăscut* și insensibil la condiționări externe.

O abordare fundamental raționalistă – în sensul pe care-l dau acestui concept în acest studiu și pe care l-am motivat mai pe larg în „Geniul ca fenomen în ordinea naturii *vs.* geniul ca miracol” – dezvoltă cu mult aplomb G. Călinescu în *Viața lui Mihai Eminescu*. În contrast cu teoriile care, în siaj maioresciano-schopenhauerian postulau exceptarea lui Eminescu de la reguli sau legi ale naturii ori doar ale societății, tânărul Călinescu propune un Eminescu eminent *natural, fizic*. Însă nu neapărat în sensul reducerii poeziei sale la principii ale fizicii moderne, cum făcuse Gherea, ci în sensul combaterii mitologiei care, în siajul lui Schopenhauer și, la noi, Maiorescu, refuza să acorde atenție componentei mundane, corporale, materiale a autorului Eminescu. Posibilitatea și oportunitatea aprofundării unei asemenea perspective în eminescologie, care să scoată în evidență și un „alt Eminescu”, anume un Eminescu „mistuit de pasiunea vieții”, un

Eminescu-hiper-erotic, un Eminescu-robust fizicamente, un Eminescu-social, un Eminescu-politic, inserat într-un spațiu și într-un timp anume, altfel decât predicase Maiorescu, deci, în fine, un Eminescu-*fenomen în ordinea naturii*, am văzut că fuseseră tatonate și de Lovinescu, în *Istoria literaturii române contemporane*. Dar Călinescu procedează la o *fizicalizare* fără echivoc, decisă, aproape imprudentă, a subiectului său. Eminescul lui Călinescu este un Eminescu în primul rând corporal, vital, euforic, instinctual – în convergență cu acel Eminescu „mistuit de pasiunea vieții” prospectat de Lovinescu, dar mai radical decât estimase, probabil, liderul „Sburătorului”²⁸.

Imaginea omului Eminescu, așa cum o oferă *Viața lui Mihai Eminescu*, este, de altfel, în perfect acord cu acea imagine a „geniului” pe care Călinescu o va identifica mai târziu în literatura lui Eminescu și despre care am discutat mai sus. Respectiv cu imaginea unui „geniu” caracterizat de „forță instinctuală”, de „entuziasm”, de „euforie” etc. N-ar fi, așadar, implauzibilă ipoteza că și tipologia „geniului” identificată de Călinescu în opera lui Eminescu vine, pe un întortocheat traseu, tot de la soluția de interpretare oferită frugal de Lovinescu, în *Evoluția ideologiei literare*. Mai ales că, așa cum am conchis în urma analizei făcute mai sus concepției călinesciene despre „geniu” din *Opera lui Mihai Eminescu*, această concepție nu face decât să mențină „geniul” în limitele *naturii* și ale *vieții*, ale organicului prin excelență. Călinescu va fi extins, așadar, tipologia omului-Eminescu, oferită de Lovinescu și pusă de el însuși în act, în *Viața lui Mihai Eminescu*, la o tipologie a „geniului”-personaj al lui Eminescu, așa cum o divulgă *Opera lui Mihai Eminescu*. Și, cum la originea schiței de proiect oferite de Lovinescu în *Istoria* se pot fi detectate relativ facil rădăcinile ei gheriste, se poate afirma că inclusiv Călinescu merge, atât în *Viața lui Mihai Eminescu*, cât și în *Opera lui Mihai Eminescu*, pe șinele trasate de Gherea în eminescologie, speculând însă doar una dintre laturile „dualismului” eminescian observat de criticul socialist în 1887: latura vitalistă, fizicalistă, instinctuală etc.

Totuși, deși *Viața lui Mihai Eminescu* este un demers care, din unghiul studiului de față, poate fi descris ca decis raționalist, ultimul paragraf al acestei lucrări pare să răstoarne perspectiva spre un iraționalism violent conturat, de inspirație esențialist-naționalistă. Probabil cel mai celebru fragment din întreaga operă a lui G. Călinescu – „*Ape vor seca în albie și peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, și câte o stea va veșteji pe cer în depărtări, până când acest pământ să-și strângă toate sevele și să le ridice în țeava subțire a altui crin de tăria parfumurilor sale*”²⁹ – afirmă că Eminescu este, de fapt, chintesența spațiului național, emanată dintr-un travaliu colosal al „acestui pământ”, care nu se petrece, asemenea unei catastrofe geologice, decât o dată la mii/milioane de ani, cu o periodicitate impredictibilă și din cauze inexplicabile. Acel Eminescu-fizicalizat pe care reușise să-l impună monografia călinesciană devine, în ultimul ei paragraf, o proiecție platoniciană, o formă ideală a românității. Textul-anexă „Masca lui Eminescu”, apărut și independent, ca articol, în 1928, și unde se afirmă că poetul este un exemplu tipic de „român verde” – însă nu doar un exemplu tipic, ci



chiar un etalon *singular* al românității, imposibil de regăsit în alt individ³⁰ -, evoluează în același sens al iraționalizării naționaliste a „geniului” Eminescu. Din raționalistul Călinescu se desprinde, așadar, tot în interbelic, dar mai acut după 1941, odată cu apariția mării sale *Istoriei*, și o pistă iraționalistă, care face joncțiunea cu alte similare demersuri de instalare a lui Eminescu în postura de chintesență a „naționalului”, de unic, legitim, incontestabil și nesubstituibil ambasador al spiritualității naționale.

Tradiția interbelică (în bună măsură, și călinesciană) a „iraționalizării” prin naționalizare a „geniului” Eminescu e în vigoare și azi. La începutul anului 2022, președintele Academiei Române, istoricul Ioan-Aurel Pop, a susținut o conferință în care a opinat că Eminescu exprimă „esența spiritului românesc” și este un „prototip al culturii românești”, motivându-și afirmația prin următoarea cauzalitate: „viața însăși” și „personalitatea colectivă a poporului român” i-ar fi delegat lui Eminescu aceste înalte dregătorii simbolice. (Cu aceeași ocazie, Pop a înnodat ipostaza de maximă reprezentativitate națională a lui Eminescu de ipostaza presupus critică a acestuia, elementul național și caracterul de analogon-al-lui-Hristos fuzionând, *via* Eminescu, într-o soluție deja experimentată în interbelic în filozofia „tradiționalismului” de la *Gândirea*: ortodoxizarea și, în ultimă instanță, naționalizarea/ românizarea lui Hristos și a creștinismului, prin toate simbolurile sale.) Așadar, Eminescu ar fi fost legitimat în cel mai înalt grad de „viața” românilor și de „poporul român”. În virtutea acestor ipotetice certitudini, poetul ar fi devenit și o entitate impunibilă, care „nu poate fi coborâtă de pe pedestal” ori adusă în fața vreunui tribunal oarecare, condus după „legile” de care ascultă ceilalți oameni (opiniile lui, inclusiv cele politice, e de înțeles, neputând fi „judecate”, „admonestate” etc.)³¹. Astfel, scos de sub incidența „legilor”, a sancțiunilor și a judecăților posibil de activat în cazul tuturor celorlalți indivizi/ români, Eminescu (re)devine, în debutul lui 2022, „meteorul” sau „cometa” venită de nicăieri, „miracolul” care se sustrage măruntelor legi sublinare, dar care, paradoxal, emerge chiar din „pământul” național, din materialitatea lui ideală etc. etc.

Dacă în primul volum al *Istoriei literaturii române contemporane* Lovinescu oferea, cum am văzut, o timidă, dar totuși clară direcție de explorat a personalității lui Eminescu, alta decât oferise linia Schopenhauer - Maiorescu, când s-a întâmplat să opereze el însuși o revizitare concretă a mitului Eminescu, în romanțările *Mite* (1934) și *Bălăuca* (1935), liderul „Sburătorului” n-a mai fost atât de deschis spre soluții alternative. În explorarea psihologiei erotice a poetului încercată în *Mite* și *Bălăuca*, Lovinescu reactivează, într-o tonalitate mai slabă, ce e drept, filiera schopenhaueriano-maioresciană a interpretării „geniului” Eminescu. El oferă aici o perspectivă eclectică, de actualizare (scientizare) - *via* Sigmund Freud - a teoriei schopenhaueriene a „geniului”, particularizată de Maiorescu la cazul Eminescu, dar continuată prin Ibrăileanu ș.a.

Unica ajustare pe care o aduce romanțatorul Lovinescu modelului schopenhaueriano-maiorescian al „geniului”-

Eminescu este, așadar, transpunerea pretinsei excepționalități (de la legi, determinisme, reguli) a personajului său într-o variantă aparent mai modernă, aceea oferită de psihanaliza lui Freud, prin conceptul de „inhibiție” și/ sau „refulare (sexuală)”. Omul și artistul Eminescu - ar fi fost, dă de înțeles romanțatorul Lovinescu, o excepție de la legile naturii/ societății, ci doar un individ caracterizat de anumite particularități psiho-somatice. În locul verdictului de „miraculos” sau de fenomen aberant dat lui Eminescu *via* Schopenhauer - Maiorescu, eventual de fenomen patologic (în acord cu perspectivele mediciniste mai noi, de la finele secolului XIX, asupra genialității), Lovinescu preferă varianta mai *soft* a „refulării” și/ sau „inhibiției” (sexuale) perpetuate până în anii 1930 *via* Freud ș.a. Acest nou mod de a pune problema genialității lui Eminescu recomandă, așadar, păstrarea „geniului” sub jurisdicția legilor naturii, cu mențiunea că acesta reprezintă, totuși, o tipologie restrânsă (însă nu singulară, nu excepțională). Este o soluție care, dacă nu îl mai singularizează pe Eminescu, așa cum procedau teoriile „geniului” derivate din Schopenhauer și din anatomia patologică de la finele secolului XIX, îi oferă totuși poetului un diagnostic care îl marchează ca *diferit*, *ca altfel* în raport cu o potențială majoritate a oamenilor. (Eminescu mai fusese însă așezat pe canapeaua freudiană în anii interbelici, un exemplu e *Mihail Eminescu din punct de vedere psihanalitic*, lucrare din 1932 a doctorului C. Vlad.)

Deși îl premersese pe Călinescu în ideea explorării unui Eminescu mundan, „înfipt în realitățile vieții”, Lovinescu nu se decide, așadar, în romanțările sale, să procedeze în consecință³². Alege soluția mai prudentă, dar, pe de altă parte, și mai puțin curajoasă, a unei căi de mijloc între filiera Schopenhauer - Maiorescu (filieră care nu se confundă cu întregul idealism german, acesta favorizând mai curând o perspectivă raționalistă asupra geniului/ „artistului”), căreia îi poate fi adăugat Ibrăileanu, și filiera cu origini în Gherea, deci în Marx, în Taine etc. Astfel, în cele două romanțări amintite, Lovinescu balansează între imposibilitatea de a-l reprezenta pe Eminescu altminteri decât ca un fenomen asocial și rupt de materialitatea vieții curente, sustras „legilor” societății (ale „mulțimii” lui Schopenhauer) și consacrat propriilor viziuni interioare etc., respectiv între neputința de a denunța ferm tradiția Schopenhauer - Maiorescu, pe de o parte, și decizia de a propune un Eminescu cât se poate de *natural* și, mai mult decât atât, uman. Adică un Eminescu al cărui spirit retractil, idealist etc. se explică, de fapt, *cât se poate de rațional*, printr-o „condiție” psiho-somatică particulară, înregistrată deja în literatura medicală, deci experimentată de o sumă de alți indivizi: un anumit tip de inhibiție (sexuală) etc.

Această găselniță lovinesciană acționează - e drept, mai timid decât demersul mult mai consistent al lui Călinescu, dar în convergență cu acesta - în direcția unei salubre *re-raționalizări* a eminescologiei din prima parte a secolului XX. De aceea, deși criticul de la „Sburătorul” a căutat să crediteze ca opusă celei a lui Călinescu propria versiune asupra lui Eminescu din *Mite* și *Bălăuca*³³, adevărul este că opoziția sau discordia cu pricina nu există. Eminescu investigat și diagnosticat freudian de Lovinescu este înainte de orice un

om supus, între altele, legilor biologiei, ca și Eminescu lui Călinescu, în timp ce opusul Eminescului călinescian e „geniul” *qua* supra-natură derivat din filozofia lui Schopenhauer. Criticul sburătorist era, de altfel, perfect conștient că trebuie să se impună într-o tradiție a iraționalizării „geniului” Eminescu și nu va ezita să o afirme și răspicat. În *Memorii*, de pildă, se va pronunța vehement, aproape gherist, contra modei transcendentalizării, supranaturalizării, singularizării lui Eminescu, vehemență care lipsise din romanțările *Mite* și *Bălăuca*: „câteva decenii numai i-au creat o mistică atât de agresivă, încât nu te poți atinge de dânsul, omenește, fără a nu fi trezit bănuiala de a fi voit să-l înjosești. *O astfel de concepție romantică a geniului îl scoate din condiția umană și-i acordă însușiri supranaturale; toate actele lui, fără deosebire, sunt considerate ca ieșind din normele obișnuite, impregnate de puterea lăuntrică a unor calități de ordin transcendent. Oricâtă forță morală de ridicare a masselor ar reprezenta, de altfel ca toate legendele pline de nobile sensuri, această mistică nu are nimic comun cu realitatea. Geniul nu înseamnă o depășire a umanității în toate domeniile vieții sufletești, ci e, de cele mai multe ori, o rupere de echilibru în domenii cu totul speciale și limitate. În poezie, de pildă, geniul reprezintă preeminența unei emotivități ce depășește normalul și, mai ales, capacitatea de a o exprima prin cuvinte, imagini și armonii. În aceasta constă unicitatea geniului lui Eminescu în cadrele literaturii române; inteligența, cultura, înălțimea preocupărilor dezinteresate, reale și ele, fără a fi de altminteri cu totul indispensabile artei lui, nu sunt lucruri unice. Au fost și mai sunt și alți români, ce le-au avut și le au și acum [subl. m., T.D.]”³⁴. (Lovinescu anilor 1930 devine, în această privință, un denunțator discret inclusiv al ideilor susținute de el însuși în debutul secolului XX, în foiletonul „Teoria mediului și literatura noastră”, unde specula tocmai „forța” imprescriptibilă și indeterminabilă a unui mare artist de a crea un „mediu”, împotriva opiniilor de semn contrar ale lui Taine, care indicase funcția predominantă a „mediului” asupra oricărui individ, fie el mare artist sau, la rigoare, „geniu”).*

Din interbelic românesc datează însă nu doar un pachet de contribuții care caută să perpetueze, mai mult sau mai puțin asumat, linia raționalistă a receptării „geniului” Eminescu patentată de Gherea, ci și o sumă consistentă de încercări cu totul inedite de *iraționalizare* a „geniului” Eminescu: anume *iraționalizarea prin naționalizare*. Și procesul invers e valabil: nu doar apropierea de teme ale naționalului duce la iraționalizarea ideii de „geniu” eminescian, dar și trendul iraționalizării lui, inițiat în secolul XIX, dovedește în interbelic o apetență sporită pentru convergența cu temele naționaliste, iraționalismul și naționalismul vărsându-se indefinit unul în altul, condiționându-se reciproc.

Astfel, după Marea Unire din 1918, Eminescu - artistul providențial, părintele limbii române literare etc. - e investit mai acut cu sarcina de a reprezenta o sinteză a românității sau „ideea” platoniciană de românităte. G. Ibrăileanu nu conținește, în primele trei decenii ale noului secol, să diserteze despre „miracolul” Eminescu (limitând însă discuția, trebuie subliniat, doar la ceea ce ține de meritele în

plan literar ale acestuia, nu și de competențele sale în sfera științelor!). Dar dacă Ibrăileanu se mulțumește să constate „miracolul” eminescian ca atare, ca un geolog sau ca un biolog aflat în fața unei revelații divine, în fața căreia știința lui rămâne oarbă, pentru Lucian Blaga, N. Iorga și, mai târziu, dar în aceeași logică, Petre Țuțea, „geniul” eminescian se (re) legitimează prin rădăcini, se *localizează*, fără a deveni, prin aceasta, mai puțin „inexplicabil”. Competențele lui sunt descoperite ca valoroase nu întrucât exprimă umanitatea, ci întrucât ilustrează românitătea și încă o românităte ideală - „absolută”³⁵. Calitățile prezumate ale „geniului” Eminescu (competențele lui „absolute”, gândirea lui „absolută”, idealismul lui „absolut” etc. - indiferent cum e definit sau doar preconizat acest „absolut”) și ale genialității ca fenomen sunt transferate națiunii. „Națiunea” devine etalonul nenegociabil, sacru³⁶, în funcție de care se decide „genialitatea” artistului apt să o reprezinte³⁷. Câtă vreme „genial” și „național” se consideră că merg în pereche sau într-o relație de directă proporționalitate, autorul Eminescu ar exprima, prin simpla sa calitate de „geniu”, o chintesență a virtuților „nației”; după cum și invers, capacitatea lui de a înmagazina virtuțile „nației” ar proba caracterul lui de „genialitate”.

Adjectivul „absolut” - provenit probabil din jargonul specialiștilor în idealismul „absolut” al lui Hegel sau doar al diletanților pătrunși de *das Absolute*-ul hegelian - începe astfel să fie tot mai frecvent atașat în caracterizări sau în portrete făcute lui Eminescu, într-o vogă care se va prelungi până spre finele secolului XX, de la nivelul exegezei de prim nivel (vezi în acest sens titlul monografiei dedicate poetului în 1961 de eminescologă italiană Rosa del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto*) și până la nivelul vulgare școlare. „Absolut” va fi concurat pe același palier semantic de adjectivul „deplin” - vezi soluția aparent mai restrânsă, care limitează aria „absolutului” eminescian la jurisdicția naționalului și la sarcina reprezentării propriului popor, lansată în 1975 de Constantin Noica în *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești*. (O soluție cu miză, totuși, raționalistă este soluția noiciană, câtă vreme își propune să lupte cu prejudecata unui Eminescu a cărui genialitate ar fi „dincolo de orice explicație” și să încurajeze demersurile cât se poate terestre ale cercetării și editării manuscriselor lui Eminescu, unde e de înțeles că s-ar putea afla, între altele, soluția elucidării modului său aparent singular de a gândi³⁸.)

Spre finele național-ceaușismului, „absolutul” sau „deplinel” atașate lui Eminescu trimit însă tot mai puțin spre o anume calitate filozofică universală sau măcar europeană a gândirii și/ sau operei lui (spre un anume tip de idealism, atestând o continuitate cu filozofia germană de la început de secol XIX etc.) și virează tot mai decis spre o conotație identitară și hagiografică, mai precis spre capacitatea/ sarcina operei eminesciene de a cuprinde și de a permanentiza „esența” românității - contur în afara căruia Eminescu devine de neimaginat, practic, irelevant. (*Ipostaza unui Eminescu-„geniu” în științe va fi investigată într-o a doua parte a acestui articol.*)



Note:

1. „Un cer de stele dedesupt,/ Deasupra-i cer de stele –/ Părea un fulger nentrerupt/ Rătăcitor prin ele”. *Lucafăurul*, în Mihai Eminescu, *Opere. II. Poezii (1878-1883)*, ediție critică de D. Murărașu (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2017), 261.
2. „Și pentru cine vrei să mori? Întoarce-te, te-ndreaptă/ Spre-acel pământ rătăcitor/ Și vezi ce te așteaptă”. *Ibid.*, 264.
3. *Un roman*, poem redat în Mihai Eminescu, *Opere. Vol. V. Poezii postume. Anexe. Note și variante. Exerciții & moloz. Addenda & Corrigenda. Apocrife. Mărturii*, ediție critică îngrijită de Perpessicius (București: Editura Academiei R.P.R., 1958), 268-278.
4. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, ediția a II-a, redactată în 1947, publicată postum, în 1969-1970; citat după G. Călinescu, *Opere. II. Opera lui Mihai Eminescu (2)*, ediție critică de Nicolae Mecu, Ileana Mihăilă și Daciana Vlădoiu, Introducere de Eugen Simion (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2016), 433.
5. *Codru și salon* [1877], în Mihai Eminescu, *Opere. I. Poezii (1866-1877)*, ediție critică de D. Murărașu, Cuvânt înainte de Eugen Simion (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2017), 615.
6. Căci, o dată „eliberate”, planetele pot reveni la legile lor „vechi”. Dar în ce sens trebuie înțeles acest „vechi”? Ca univers existent înaintea celui guvernat de legile lui Newton, respectiv unul ante-gravitational? Dar, se pune întrebarea mai departe: mai există/ pot exista planete în afara gravitației? Apoi, mutând discuția de pe teren cosmologic pe teren antropologic, n-ar putea fi vorba, totodată, în „vechiul” invocat aici, de o conotație mai curând sociologic-istorică: de *arhaicul* tradiției țărănești, la care ar fi trebuit, după filozoful paseist Eminescu, să revină românitatea eliberată de presiunea modernității alienante?
7. [„Se-ncheie...”], articol publicat în *Timpul*, nr. 1, 1 ian. (1883); reprodus în Mihai Eminescu, *Opere. V. Publicistică*, ediție îngrijită de D. Vatamaniuc, Prefață de Eugen Simion (București: Editura Univers Enciclopedic, 2000), 1437-1438.
8. Johann Friedrich Herbart recurge, de pildă, frecvent la paralele între universul fizic și fenomenele psihice sau ale „sufletului”. Preocuparea lui e să găsească „legile” funcționării acestuia din urmă, context care îl incită spre diferite posibile analogii între metoda psihologului și metoda astronomului, a matematicianului, a fizicianului ș.a., respectiv ale unor domenii deja grevate de „legi” universal acceptate. Astfel, Herbart ar fi dorit să explice și să anticipeze „stările sufletești” și chiar modul de funcționare a minții cu o precizie similară științivilor specializați în explicarea universului vizibil, material etc., și procedează în consecință în mai multe opere ale sale de fundare a psihologiei pe baze științifice. Vezi în acest sens studiul *Über die Möglichkeit und Nothwendigkeit Mathematik auf Psychologie Anzuwenden* (1822), în debutul căruia invocă o paralelă între „stabilitatea sistemului solar” și „consolidarea principiilor” morale ale individului și invită la introducerea matematicii în studierea psihicului, neuitând să-i amintească în context pe Newton, Kepler ș.a. (J.F. Herbart, *Sämtliche Werke*, Karl Kehrbach (ed.), Fünfter Band (Langensalza: Druck und Verlag von Hermann Beyer & Söhne, 1890), 95). Nu o dată aduce Herbart în discuție competența astronomului de a prezice mersul planetelor: acesta e un laitmotiv al mai multor lucrări ale sale. În masiva *Psychologie als Wissenschaft* (I-II, 1824-1825) el explorează și mai temeinic „fundamentele matematice ale staticii și mecanicii minții” - „den mathematischen Grundlagen der Statik und Mechanik des Geistes”, ceea ce indică un elan ferm în direcția „newtonizării” și matematizării psihologiei. Nu e deloc exclus ca, în ideea depistării la nivel social a unor reguli sau legi similare legii gravitației, din articolul citat, Eminescu să fi fost inspirat chiar de lucrări ale lui Herbart, filozof spre care ar fi putut să-l orienteze chiar Maiorescu, inițiat de timpuriu în opera herbartiană. Vezi J.F. Herbart, *Sämtliche Werke*, ed. Karl Kehrbach (Langensalza: Druck und Verlag von Hermann Beyer & Söhne, Sechster Band, 1892), 239.
9. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, în G. Călinescu, *Opere. II. Opera lui Mihai Eminescu (2)*, 373-374.
10. G. Călinescu nu disociază aici între „geniu” și „titan” cum va face mai târziu Matei Călinescu, în *Titanul și geniul în poezia lui Mihai Eminescu* (București: Editura pentru literatură, 1964). Nici din punctul de vedere al studiului de față distincția dintre „geniu” și „titan” - care admit că poate interesa dintr-o perspectivă literarocentrică ori atentă la „specializările” sociale ale „titanului” - nu e relevantă. Mai mult, există, în opinia mea, suficiente dovezi în opera eminesciană care probează faptul că „geniul” și „titanul” sunt, de fapt, sinonime sau că „titanul” ori răzvrătitul (cosmic, social etc.) este doar o specie a „geniului”.
11. „Eminescu”, apărut în *Contemporanul*, nr. 9 și 11, din martie 1887, respectiv mai 1887, a intrat, într-o versiune revăzută și adăugită, în volumul I. Gherea [C. Dobrogeanu-Gherea], *Studii critice*, ed. I, vol. I, (București: Tipografia „Românul”, 1890). A fost reprodus în C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 6, ediție de Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Voitec (coord.) (București: Editura Politică, 1979), 61-124, din care voi cita în studiul de față.
12. Cu excepția studiului lui Z. Ornea *Opera lui C. Dobrogeanu-Gherea* (1983), lecturile avizate, subtile și de lungă respirație au ocolit tema de cercetare Gherea.
13. C. Dobrogeanu-Gherea, „Eminescu”, în C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 6, 83.
14. *Ibid.*, 89-90.
15. În acest context al definirii adevăratei naturi non-pesimiste a lui Eminescu, Gherea găsește ocazia de a se afirma ca „materialist” și de a denunța, cu un plus de teme, pretențiile „idealismului” de a se afirma ca filozofie a explorării și validării supra-naturii, a unui dincolo de „viața reală” care ar fi mai important decât „viața reală” (= viața materială). El subliniază că sensul dat de el „idealismului” pe care găsește potrivit să-l identifice la Eminescu nu are „înțeles metafizic”, ci, e de presupus, unul materialist, convergent cu progresismul, cu dorința de împlinire mundană, de „realizare” în interiorul unei vieți finite și a unei istorii *naturale* - așa cum, trebuie dedus, sunt acestea postulate de Darwin și de Marx: „Nu vorbim de un idealism care ar avea obârșie supranaturală și care s-ar realiza în afară de viața reală, ci de un idealism care are izvorul în viața reală și se realizează aici, pe pământ” (*ibid.*, 88). Ironia face, așadar, ca, măcar în speța teoretizării „geniului” și a interpretării operei și personalității lui Eminescu, Gherea să lucreze - aparent fără să conștientizeze - cu instrumente de sorginte idealistă;

- sau măcar cu acele instrumente procurate de întâlnirea dintre anumiți idealști și filozofia de sistem, instrumente care se regăsesc și la Marx (dialectica hegeliană e doar unul dintre acestea; de aici și obiceiul de a privi lumea sau societatea ca un sistem sau ca un ansamblu format din mai multe componente/ structuri/ clase etc. care evoluează într-o istorie uniliniară, univocă și teleologică).
16. Ibid., 91.
 17. Aparent sofism reluat și de Ibrăileanu, în „Curentul eminescian”.
 18. Idealismul nu-l luăm, firește, în sens metafizic. Nu vorbim de un idealism care ar avea obârșie supranaturală și care s-ar realiza în afară de viața reală, ci de un idealism care își are izvorul în viața reală și se realizează aici, pe pământ. [Nota autorului]
 19. Apropiat de natură, eventual „realist” - *n.m., T.D.*
 20. C. Dobrogeanu-Gherea, „Eminescu”, în C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 6, 88.
 21. C. Dobrogeanu-Gherea, „D-I Panu asupra criticii și literaturii”, publicat în foileton, cu titlul „Critica și literatura”, în *Lumea nouă*, nr. 549-553, din 12, 13, 14, 15, 16 iunie (1896), și reluat în *Studii critice*, ed. I, vol. III (București: Editura „Socec”, 1897); reprodus în C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 7, ediție de Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Voitec (coord.) (București: Editura Politică, 1980), 107-108.
 22. Ibid., 117-118.
 23. Ibid., 119.
 24. Ibid., 119-120.
 25. „Ce a fost și ce a devenit Eminescu este rezultatul geniului său înăscut, care era prea puternic în a sa proprie ființă încât să-l fi abătut vreun contact cu lumea de la drumul său firesc. Ar fi fost crescut Eminescu în România sau în Franța, și nu în Austria sau Germania; ar fi moștenit sau ar fi agonisit el mai multă sau mai puțină avere; ar fi fost așezat în ierarhia statului la o poziție mai înaltă; ar fi întâlnit în viața lui sentimentală orce alte figuri omenesti - Eminescu rămânea același, soarta lui nu s-ar fi schimbat”, Titu Maiorescu, „Eminescu și poeziile lui” [1889]; reprodus în Titu Maiorescu, *Opere. I. Critice*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc, Studiu introductiv de Eugen Simion (București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005), 628.
 26. Alexandru Grama, *Mihail Eminescu. Studiu critic* [1891], ediție îngrijită de Ioan Chindriș și Niculina Iacob (Cluj-Napoca: Napoca Star, 2014), 56.
 27. E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, *Evoluția ideologiei literare* [1926]; reprodus în E. Lovinescu, *Opere. I. Istoria literaturii române contemporane: Evoluția ideologiei literare, Evoluția criticii literare, Evoluția poeziei lirice*, ediție coordonată de Nicolae Mecu, text îngrijit, note și comentarii de Alexandra Ciocârlie, Alexandru Farcaș, Nicolae Mecu și Daciana Vlădoiu, Introducere de Eugen Simion (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2015), 154-155.
 28. Căci iată cum interpretează, până aproape de caricatural, Lovinescu tipologia eminesciană propusă de Călinescu în *Viața lui Mihail Eminescu*: „D. Călinescu a văzut în Eminescu un răzeș viguros, echilibrat, sănătos, într-un cuvânt normal, cu satisfacții materiale precise, sanguin și chiar cu exuberanță senzuală, cu o sexualitate robustă, de rostoglit de femei, un om împlântat în viață și plăcerile ei de tot felul, al cărui dezechilibru de mai târziu n-a pornit din însăși structura lui sufletească, ci dintr-un accident absurd ce i se poate întâmpla oricui”, E. Lovinescu, *Memorii*, vol. III (București: Editura „Adevărul” S.A., 1937), 233. E curios cum de nu sesizează (nu pare să sesizeze) Lovinescu în acest Eminescu-„împlântat în viață” al lui Călinescu o realizare efectivă a acelui Eminescu-„înfipt în realitățile vieții” spre care el însuși îi îndemnase pe eminescologi în *Evoluția ideologiei literare*.
 29. G. Călinescu, *Viața lui Mihail Eminescu* [1932]; reprodus în G. Călinescu, *Opere. I. Viața lui Mihail Eminescu. Opera lui Mihail Eminescu (I)*, ediție critică de Nicolae Mecu, Ileana Mihăilă și Daciana Vlădoiu, Introducere de Eugen Simion (București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2016), 428.
 30. „Eminescu era un român verde de tip carpatin, dintre aceia cari, trăind în preajma munților, mai cu seamă în Ardeal și Bucovina, sub năvala străinilor, cresc mai vânjoși și mai aprigi, și arată pentru încercările de smulgere a lor din pământul străbun rădăcini fioroase, prelungi, asemeni acelor ce apele curgătoare descoperă în malurile cu copaci bătrâni. [...] Azi, însă, când sufletul românesc, după o lungă călătorie prin civilizația străină, vrea să ia conștiință de sine, chipul său lunar și amar zâmbitor își regăsește puterea asupra sufletelor contemporane și *el ne apare ca singurul în stare să dea expresie simțurilor moderne și românești*, și cu fluierul său poetic să ducă aspirațiile noastre pretutindeni [subl. m., T.D.]”, *ibid.*, 429-432.
 31. Ioan-Aurel Pop, declarație de pe 14 ianuarie 2022, cu ocazia Zilei Culturii Naționale, <https://www.agerpres.ro/cultura/2022/01/14/ziua-culturii-nationale-ioan-aurel-pop-sa-ne-pretuim-valorile-cum-sunt-ele-in-concertul-intelectual-european--847080>.
 32. Precauția lui Lovinescu e orientată, fără îndoială, și de receptarea nefavorabilă a monografiei lui Călinescu în cenaclul „Sburătorul”, unde Margareta (Bebs) Delavrancea - voce simbolică a publicului contemporan, marcat de tradiția eminescologiei hagiografice derivate din Maiorescu - ar fi obiectat că tânărul monograf l-ar fi coborât pe Eminescu dintr-un „cer de legendă” în „grajd”. Pe de altă parte, deși perspectiva lui Călinescu era convergentă cu propria sugestie de exploatare a unui Eminescu-realist, material, fizic etc., din *Evoluția ideologiei literare*, nu e mai puțin adevărat că demersul lui Călinescu epuizase pentru moment acest filon speculativ. Lovinescu e, așadar, nevoit să caute o nouă abordare, care să-l distingă de predecesori fără însă a se rupe cu totul de tradiția eminescologiei, cel puțin de cea patentată de linia Maiorescu. Așa apare acel Eminescu din *Mite și Bălăuca*, rezultat din înlănzirea *via* Freud a ideii de „geniu” moștenită de la Schopenhauer.
 33. „Concepția mea asupra lui Eminescu este [...] diametral contrarie, întrucât tragedia vieții poetului e pusă în propriul său suflet, nu în accidentul boalei din urmă; în orice condiții ar fi trăit, Eminescu ar fi fost sufletește la fel. Omul s-a născut uriaș și incomplet: intemporal, fără priză la realitate [...] indiferent și absent, abstract, imens abstract, ars de pasiuni substanțiale [...] sub raportul erotic (chestiune



- importantă nu numai ca amănunt biografic, ci ca una din cheile principale ale operei lui), de o sexualitate neliniștitoare, caracteristică, de o inhibiție evidentă, de o refulare freudiană [...] Așadar, în fața unui Eminescu material, echilibrat, vital și senzual, un Eminescu dematerializat, intemporal, dezaxat, abulic [...] și un absolut inhibițiv sexual”, E. Lovinescu, *Memorii*, vol. III, 233-234. Alura strict schopenhaueriano-maioreșciană a afirmației conform căreia „în orice condiții ar fi trăit, Eminescu ar fi fost sufletește la fel” e coruptă finalmente de verdictul umanizant și, în fond, fizico-chimic, materialist, al „inhibiției sexuale”.
34. Ibid., 250-251.
35. Vezi afirmația lui Petre Țuțea (1902-1991) conform căreia Eminescu ar fi „românul absolut”. Deși pronunțată într-o secvență filmată după 1989, în ultimii ani de viață ai lui Țuțea, modalitatea acestuia de raportare și definire a lui Eminescu - „românul absolut”, „sumă lirică de voievozi” etc. - este un document tardiv al hipernaționalizării interbelice a „geniului” Eminescu.
36. Pentru o sinteză critică a modului de operare al industriei hagiografiei eminesciene în secolele XX și XXI, vezi Andrei Terian, „Prophet, Martyr, Saint: Eminescu’s Lateral Canonization”, în *Great Immortality. Studies on European Cultural Sainthood*, eds. Jón Karl Helgason și Marijan Dović (Leiden-Boston: Brill, 2019), 294-312. Vezi și Lucian Boia, *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit* (București: Editura Humanitas, 2015). Pentru o relectură asupra mitului Eminescu în contextul mai larg al unui mit al „naționalului” forjat în perioada comunistă și postcomunistă, vezi Mihai Iovănel, *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* (Iași: Editura Polirom, 2021), 298-308.
37. Un argument în același sens îl oferă incidental chiar E. Lovinescu, altminteri un raționalist și un naționalist moderat, atunci când discută, în *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, *Evoluția ideologiei literare*, despre subordonarea „etnicului” sub „estetic” (presumabil, și sub „genial”, văzut ca un climax al realizării „estetice”). Astfel, „valoarea etnică”, *i.e.*, calitatea de scriitor „național”, ar fi un produs al „valorii estetice”: Eminescu devine „tradițional(ist)”, deci parte a tradiției românești - așa cum autori ca Alfred de Musset, Alphonse de Lamartine, Stéphane Mallarmé devin parte a culturii franceze - doar după ce se impune ca mare scriitor, respectiv prin calități „estetice”, nu invers (E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, *Evoluția ideologiei literare*; reprodus în E. Lovinescu, *Opere. I. Istoria literaturii române contemporane*, 180-181). Pe de altă parte, același critic va insista, în volumul al treilea al aceleiași *Istorie*, *Evoluția poeziei lirice*, că autorii ziși „tradiționaliști” din deceniul 1920, mare parte afini ai revistei *Gândirea*, s-ar impune mai întâi prin diferența specifică reprezentată de faptul că „naționalizează” ideile sau modelele importate din Occident, caz în care „valoarea estetică” apare, din contră, ca un produs sau ca un emanat al „valorii etnice”/ naționale.
38. Totuși, după 1989 textele lui Noica despre Eminescu au fost repuse în valoare sub titlul *Introducere la miracolul eminescian* - editori Marin Diaconu și Gabriel Liiceanu (București: Editura Humanitas, 1992). Este un titlu care, prin conservarea conceptului de „miracol”, nu face decât să reînnoade cu tradiția de început de secol XX a iraționalizării lui Eminescu, relansată după 1989 prin noi tentative de a credita excepționalitatea „geniului” lui Eminescu prin deja experimentata altoire a unor hermeneutici (pseudo)scientiste pe scenarii protocroniste, (extrem)naționaliste ș.a.m.d.

Bibliography:

- Avramescu, Aurel. “Gândirea eminesciană și ipotezele științifice în cosmogonie” [Eminescu’s Thinking and Scientific Hypotheses in Cosmogony]. *Manuscriptum*, no. 1 (1980).
- Avramescu, Aurel. “Preocupări științifice în *Caietele fiziografice*” [Scientific Concerns in Physiographic Notebooks]. *Luceafărul*, no. 12, June 16 (1964).
- Avramescu, Aurel. “Viziune eminesciană și ipoteze științifice în cosmogonie” [Eminescu’s Vision and Scientific Hypotheses in Cosmogony]. *Ramuri*, no. 1, August (1964).
- Babuts, Nicolae. *Mimesis in a Cognitive Perspective: Mallarmé, Flaubert, and Eminescu*. London - New York: Routledge, Taylor and Francis, 2011.
- Bejan, Adrian, and J. Peder Zane. *Design în natură [Design in Nature, 2012]*, versiunea în limba română de prof. dr. ing. Alexandru Morega. Bucharest: Editura Agir, 2013.
- Boia, Lucian. *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit* [Mihai Eminescu, the Absolute Romanian: Making and Unraveling a Myth]. Bucharest: Editura Humanitas, 2015.
- Carlo Rovelli. “Dante e Einstein nella tre-sfera” [Dante and Einstein in the Three-Sphere]. *Arianna Editrice*, October 20, 2010, https://www.ariannaeditrice.it/articolo.php?id_articolo=35230
- Călinescu, G. “Opinii asupra lui Mihail Eminescu” [Thoughts on Mihail Eminescu]. *Vremea*, no. 182, April 9 (1931).
- Călinescu, G. *Opera lui Mihai Eminescu* [The Work of Mihai Eminescu] [second edition, 1947; 1969-1970]. In G. Călinescu, *Opere. II. Opera lui Mihai Eminescu (2)* [Works. II. The Work of Mihai Eminescu (2)], edited by Nicolae Mecu, Ileana Mihăilă and Daciana Vlădoiu, introduction by Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2016.
- Călinescu, G. *Viața lui Mihai Eminescu* [The Life of Mihai Eminescu] [1932]. In G. Călinescu, *Opere. I. Viața lui Mihai Eminescu. Opera lui Mihai Eminescu (1)* [Works. I. The Life of Mihai Eminescu. The Work of Mihai Eminescu (1)], edited by Nicolae Mecu, Ileana Mihăilă and Daciana Vlădoiu, introduction by Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2016.
- Călinescu, Matei. *Titanul și geniul în poezia lui Mihai Eminescu* [The Titan and the Genius in Mihai Eminescu’s Poetry]. Bucharest: Editura

- pentru literatură, 1964.
- Codreanu, Theodor. *Eminescu - Dialectica stilului* [Eminescu - The Dialectic of Style]. Bucharest: Editura Cartea Românească, 1984.
- Coriolis, Gaspard-Gustave. *Du Calcul de l'effet des machines* [On the Calculation of the Effect of Machines]. Paris: Carilian-Goetry, Libraire, 1829.
- Dobrogeanu-Gherea, C. "D-I Panu asupra criticii și literaturii" [Mr. Panu on Criticism and Literature] [1896]. In C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete* [Complete Works], vol. 7, edited by Ion Popescu-Puțuri and Ștefan Voitec. Bucharest: Editura Politică, 1980.
- Dobrogeanu-Gherea, C. "Eminescu" [Eminescu] [1887]. In C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 6, edited by Ion Popescu-Puțuri and Ștefan Voitec. Bucharest: Editura Politică, 1979.
- Dumitru, Teodora. "Geniul ca fenomen în ordinea naturii vs. geniul ca miracol" [Genius as a Phenomenon in the Order of the Nature vs. Genius as a Miracle]. *Transilvania*, no. 3 (2022).
- Eminescu, Mihai. *Lucafașul* [The Evening Star/ Hyperion] [1883]. In Mihai Eminescu. *Opere. II. Poezii (1878-1883)* [Works. II. Poems (1878-1883)], edited by D. Murărașu. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2017.
- Eminescu, Mihai. "Se-ncheie..." [A Series of Events is Coming to an End...]. *Țîmpul*, no. 1, January 1 (1883). In Mihai Eminescu. *Opere. V. Publicistică* [Works. V. Journalism], edited by D. Vatamaniuc, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Eminescu, Mihai. *Codru și salon* [Forest and Salon] [1877]. In Mihai Eminescu. *Opere. I. Poezii (1866-1877)* [Works. I. Poems (1866-1877)], edited by D. Murărașu, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2017.
- Eminescu, Mihai. *Opere. VII. Traduceri. Transcrieri. Note de curs. Note de lectură. Excerpte* [Works. VII. Translations. Transcripts. Course Notes. Reading Notes. Excerpts], edited by D. Vatamaniuc, foreword by Eugen Simion. Bucharest: Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.
- Eminescu, Mihai. "Un roman" [A Romance]. In M. Eminescu. *Opere. Vol. V. Poezii postume. Anexe. Note și variante. Exerciții & moloz. Addenda & Corrigenda. Apocrife. Mărturii* [Works. Vol. V. Posthumous Poems. Annexes. Notes and Variants. Exercises & Rubble. Addenda & Corrigenda. Apocryphal. Confessions], edited by Perpessicius. Bucharest: Editura Academiei R.P.R., 1958.
- Gavrilă, Lucian. *Viața - un experiment nesfârșit* [Life - And Endless Experiment]. Bucharest: Albatros, 1995.
- Grama, Alexandru. *Mihail Eminescu. Studiu critic* [Mihail Eminescu: Critical Study] [1891], edited by Ioan Chindriș and Niculina Iacob. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2014.
- Herbart, J.F. *Psychologie als Wissenschaft* [Psychology as a Science], vol. I-II [1824-1825]. In J.F. Herbart. *Sämtliche Werke* [Complete Works], vol. 6, edited by Karl Kehrbach. Langensalza: Druck und Verlag von Hermann Beyer & Söhne, 1892.
- Herbart, J.F. *Über die Möglichkeit und Nothwendigkeit Mathematik auf Psychologie Anzuwenden* [On the Possibility and Necessity of Applying Mathematics to Psychology] [1822]. In J.F. Herbart. *Sämtliche Werke* [Complete Works], vol. 5, edited by Karl Kehrbach. Langensalza: Druck und Verlag von Hermann Beyer & Söhne, 1890.
- Holban, Ion. "Eminescu - poetul care apelează cel mai frecvent la știință" [Eminescu - the Poet Who Most Frequently Uses Science]. *Fizica și tehnologiile moderne* 17, no. 1-2 (2019).
- I. Glicsmán. "De la Eminescu la Einstein. Știință și poezie" [From Einstein to Eminescu: Science and Poetry]. *Adevărul literar și artistic*, May 21 (1922).
- Iovănel, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane: 1990-2020* [The History of Contemporary Romanian Literature: 1990-2020]. Iași: Editura Polirom, 2021.
- Lovinescu, E. *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, *Evoluția ideologiei literare* [The History of Contemporary Romanian Literature, vol. I, The Evolution of the Literary Ideology] [1926]. In E. Lovinescu. *Opere. I. Istoria literaturii române contemporane: Evoluția ideologiei literare, Evoluția criticii literare, Evoluția poeziei lirice* [Works. I. The History of Contemporary Romanian Literature: The Evolution of Literary Ideology, The Evolution of Literary Criticism, The Evolution of Lyrical Poetry], edited by Nicolae Mecu, notes by Alexandra Ciocârlie, Alexandru Farcaș, Nicolae Mecu, and Daciana Vlădoiu, introduction by Eugen Simion. Bucharest: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2015.
- Lovinescu, E. *Memorii* [Memoirs], vol. III. Bucharest: Editura „Adevărul” S.A., 1937.
- Maioreescu, Titu. "Eminescu și poeziile lui" [Eminescu and His Poems] [1889]. In Titu Maioreescu. *Opere. I. Critice* [Works. I. Literary Criticism], edited by D. Vatamaniuc, introduction by Eugen Simion. Bucharest: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, Univers Enciclopedic, 2005.
- Marcus, Solomon. "Orizont spiritual" [Spiritual Perspective]. *Magazin*, no. 26, July 1 (1989).
- Mayer, Julius Robert. "Bemerkungen über die Kräfte der unbelebten Natur" [Remarks on the Forces of Inanimate Nature]. *Annalen der Chemie und Pharmacie* 42 (1842).
- Noica, Constantin. *Introducere la miracolul eminescian* [Introduction to the Eminescu miracle], edited by Marin Diaconu and Gabriel Liiceanu. Bucharest: Editura Humanitas, 1992.
- Onicescu, Octav. "Componentele științifice ale gândirii eminesciene" [The Scientific Elements of Eminescu's Thinking]. *Manuscriptum*, no. 4 (1976).
- Osiceanu, Petre. *Eminescu și conceptele fundamentale ale fizicii moderne* [Eminescu and the Fundamental Concepts of Modern Physics], 2010, independent electronic edition, http://www.icf.ro/individual/labo4/osiceanu/Eminescu_Studiu_Eedition.pdf.



- Piru, Al. "Armonia eminesciană" [Eminescu's Harmony]. *Flacăra*, no. 24 (1985).
- Pop, Ioan-Aurel. "Declarație de pe 14 ianuarie 2022, cu ocazia Zilei Culturii Naționale" [Declaration on January 14, with the occasion of the National Culture's Day]. *Agerpres*, January 14, 2022, <https://www.agerpres.ro/cultura/2022/01/14/ziua-culturii-nationale-ioan-aurel-pop-sa-ne-pretuim-valorile-cum-sunt-ele-in-concertul-intelectual-european--847080>.
- Presură, Cristian. "Cine a descoperit teoria relativității, Einstein sau Eminescu?" [Who Discovered the Theory of Relativity: Eminescu or Einstein?]. *Hotnews*, January 15, 2020, <https://www.hotnews.ro/stiri-esential-23601164-cine-descoperit-teoria-relativitatii-einstein-sau-eminescu.htm>.
- Săhleanu, Victor. *Arta rece și știința fierbinte* [Cool Art, Hot Science]. Bucharest: Editura Cartea Românească, 1972.
- Scărlătescu, Doru. "Eminescu și ispitele eminescologiei: omul de știință (I)" [Eminescu and the Temptations of Eminescology: The Scientist (I)]. In *Studii eminescologice*, vol. 19, edited by Viorica S. Constantinescu, Cornelia Viziteu, Lucia Cifor, and Livia Iacob. Cluj-Napoca: Clusium, 2017.
- Scărlătescu, Doru. "Eminescu și ispitele eminescologiei: omul de știință (II)" [Eminescu and the Temptations of Eminescology: The Scientist (II)]. *Studii eminescologice*, vol. 20, edited by In Viorica S. Constantinescu, Cornelia Viziteu, Lucia Cifor, and Livia Iacob. Cluj-Napoca: Clusium, 2018.
- Terian, Andrei. "Prophet, Martyr, Saint: Eminescu's Lateral Canonization," in *Great Immortality: Studies on European Cultural Sainthood*, edited by Jón Karl Helgason and Marijan Dović, 294-312. Leiden-Boston: Brill, 2019.
- Vatamaniuc, D. "Științele naturii în manuscrisele lui Eminescu și în filosofia lui Blaga" [Natural Sciences in Eminescu's Manuscripts and in Blaga's Philosophy]. *Steaua*, no. 5-6-7, May, June, and July (1991).

Acknowledgment: This project has received funding from the European Research Council under the European Union's Horizon 2020 research and innovation program (grant agreement No. 101001710)

